

תמונת מצב

חברתית

2021

הקורונה ומגפת אי-השוויון בישראל

AdvaCenter مرکز أدفا

מרכז אדוה

מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל

מנהל הקרן: ד"ר פאול פש
מנהלת פרוייקטים: יהודית סטלמך

הדעות המובעות בפרסום זה אינן משקפות בהכרח את דעותיה של קרן פרידריך אברט. שימוש מסחרי בפרסומים של קרן פרידריך אברט ללא אישור בכתב של הקרן אסור בהחלט.

דו"ח זה הוכן הודות לסיוע של

MAZON: A Jewish Response to Hunger
הקרן החדשה לישראל

הקרן החדשה לישראל
New Israel Fund
الصندوق الجديد لإسرائيل

MAZON

כותבי המסמך:

שלמה סבירסקי
אתי קונור-אטיאס
ברברה סבירסקי
יובל לבנת
ירון הופמן-דישון
אביב ליברמן

הוועד המנהל

פרופ' יוסי דהאן, יו"ר
גב' גילברט פינקל, גזברית
פרופ' איסמעיל אבו-סעד
פרופ' ניצה ברקוביץ
פרופ' אורן יפתחאל
פרופ' אמריטוס יוברט יולון (חבר כבוד)
פרופ' יוסי יונה
פרופ' שושנה מדמוני
פרופ' ריקי סויה
פרופ' דני פילק
פרופ' רחל קלוש
פרופ' אורי רם
עו"ד עולא שתיווי

ועדת ביקורת

גב' רותי גור
גב' חדוה ישכר

צוות

מנהל: ד"ר יובל לבנת
מנהלת קשרי קהילה: ברברה סבירסקי
מנהל אקדמי: ד"ר שלמה סבירסקי
רכזת מחקר: אתי קונור-אטיאס
מנהלת תחום מגדר: ד"ר יעל חסון
חוקרת: עו"ד נוגה דגן-בוזגלו
רכזת פרויקטים לשוויון מגדרי: ד"ר ולריה סייגלשיפר
רכזת הדרכה ועבודה קהילתית: אוריה זיני
חוקר: ירון הופמן-דישון
חוקרת: אביב ליברמן
מנהלת משרד וקשרי עיתונות: מירה אופנהיים
קריאייטיב וגרפיקה: ליטל ביטון
פיתוח משאבים: אפרת יערי

תוכן עניינים

4.....	מבוא
5.....	המאון העליון לא נפגע; המדינה אף סייעה לו להמשיך ולהתעצם
8.....	ההיי-טק גם הוא לא נפגע וגם הוא נהנה מסיוע מדינתי נדיב
11.....	העסקים הקטנים
17.....	אי ביטחון תזונתי בתקופת הקורונה
19.....	אי שוויון ותחלואת קורונה
25.....	בריאות הנפש
32.....	דיור

מבוא

בצדק, תשומת הלב הציבורית מתמקדת בשנה האחרונה בפגיעות הכלכליות של מגפת הקורונה בנשים וגברים המצויים במורד הפירמידה הכלכלית: שכירים מובטלים, עובדים שפוטרו או הוצאו לחל"ת, בעלי עסקים קטנים שנאלצו לסגור את מפעל חייהם.

תוך כדי כך מוסטת תשומת הלב מן העובדה שפגיעתה של המגפה לא היתה אחידה. במעלה הפירמידה הכלכלית, רבים לא נפגעו כלל או שנפגעו אך מעט, ויש גם מי שהמשיכו להרוויח במהלכה.¹ בשעה שבמורדות הפירמידה נאלצו מיליונים להסתפק בדמי אבטלה זעומים, במענקים אקראיים או בנגיסה בחסכונות המשפחתיים המשקפים מאמץ משפחתי של שנים, במעלה הפירמידה המשיכו רבים לקבל את שכרם המלא, שהיה גבוה ממילא ובמקרים רבים אף המשיך לעלות. ובפסגת הפירמידה, עשירי הארץ המשיכו ליהנות מהכנסות הוניות בארץ ובחו"ל. בשעה שפעילותם של בעלי עסקים קטנים רבים נקטעה ורבים מעובדיהם ועובדותיהם יצאו משוק העבודה, עובדי היי טק והסטארט-אפסטים שביניהם המשיכו ליהנות מהשקעות גדולות.

מדובר בטלטלה בעלת השלכות רב-דוריות. היתרונות שרכשה השכבה המבוססת סופם שיתבטאו לא רק בגובה ההכנסה אלא גם באיכות הדיור ובמיקומו, ברמת ההשכלה, בטיב רמת החיים ובהיקף הירושה שתועבר לצאצאים. לעומת זאת, עצמאים רבים יראו את שערי המעמד הבינוני הגבוה ננעלים בפניהם.

בימים כתיקונם, המסמך *תמונת מצב חברתית* מציע מבט כולל על האי שוויון בחברה הישראלית, כשהוא מסתמך על נתוני *סקר הוצאות משקי הבית* של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. נתוני הסקר מתייחסים בדרך כלל למצב ששרר שנה אחת קודם לפרסום. השנה, נתוני הסקר לשנים 2019 ו-2020 עדיין לא פורסמו. לא זו בלבד, גם אילו היו מתפרסמים, הם היו בעלי משמעות מוגבלת, עקב כך שנתוני 2019 כבר אינם רלבנטיים, לאור פגיעתה הקשה של מגפת הקורונה.

המסמך שלהלן מציג נתונים על כמה מהפנים של האי שוויון בישראל בתקופת הקורונה. תחילה נתמקד בשלוש קבוצות אוכלוסייה מוגדרות: המאון העליון, העובדים בענפי היי-טק והעסקים הקטנים. בהמשך המסמך מצביע על הגורמים המשפיעים על חשיפה למגפה ועל התחלואה, זאת לצד המענה הממשלתי בתחום בריאות הנפש לסובלים ממצוקה בעת הזו. לבסוף נסקור כיצד השפיעה הקורונה על תחום הדיור, תוך התמקדות במשקי הבית המוציאים חלק נכבד מהכנסתם על תשלומי משכנתא או שכירות.

¹ יש לציין כי רבים מעובדות ועובדי המגזר הציבורי גם הם לא נפגעו באופן משמעותי מן המשבר הכלכלי, אך בוודאי שלא הרוויחו ממנו. לקריאה נוספת: המגזר הציבורי במסגרת משבר הקורונה, בתוך: משרד האוצר. אגף השכר והסכמי עבודה (יוני 2020). **דין וחשבון על הוצאות השכר של הגופים הציבוריים לשנת 2018**. ירושלים.

המאון העליון לא נפגע; המדינה אף סייעה לו להמשיך ולהתעצם

בישראל, מאון עליון ובוודאי אלפיון עליון הם תופעות חברתיות חדשות, יחסית. לכאורה, המשבר הכלכלי שנולד מן ההתמודדות עם מגפת הקורונה צפוי היה לפגוע בהם, כפי שהוא פגע במגזרים אחרים של החברה והכלכלה בישראל. לא כך קרה: כמו רבים ממקביליו הוותיקים יותר באירופה ובאמריקה, המאון העליון לא זו בלבד שלא נפגע מן המשבר, הוא אף יצא ממנו מחוזק.

במי מדובר? בישראלים עשירים מאוד: מיליונרים ("המאון העליון") ובקרוב מיליארדרים ("האלפיון העליון"). שכבה זאת הלכה והתהוותה בדור האחרון, עם צמיחתן של קבוצות עסקיות משפחתיות גדולות,² עם התפשטות תופעת האקזיטים בהיי-טק ועם האמריקניזציה של שכר הבכירים בתאגידים הגדולים.

המדובר בתופעה שאינה ייחודית לישראל. ההבדל בין ישראל למרבית הארצות העשירות הוא, שאצלנו מדובר בשכבה חדשה וחסרת מורשת משפחתית (במינוח התקשורתי האמריקני, "new money"), ההולכת ומעצבת את מיקומה בשנים אלה ממש. מכאן חשיבות השלכותיה המעמדיות של מגפת הקורונה.

בכמה ישראלים מדובר? מרבית נתוני העושר המתפרסמים מעת לעת בתקשורת הישראלית היא פרי הערכות של גופים פיננסיים בינלאומיים שהחלו לפעול בארץ בשני העשורים האחרונים – ראייה בפני עצמה על הגידול בעושר, שכן גופים פיננסיים אלה מתפרנסים מטיפול בכספיהם של עשירים. כך, למשל, דו"ח העושר של הבנק קרדיט סוויס (Credit Suisse) מציין כי בשנת 2020 היו בישראל 157,286 מיליונרים – ירידה מזערית של 0.1% לעומת מספרם בשנה הקודמת. שווי העושר הממוצע של כל אחד מן המיליונרים הישראליים נותר ללא שינוי ועמד באותו מועד על 3.33 מיליון דולר (הון נטו בניכוי כל ההתחייבויות וההלוואות). קרדיט סוויס מנה גם עשרה ישראלים שענו להגדרה של מיליארדרים, דהיינו, כבעלי נכסים בשווי של מיליארד דולר ומעלה.³ מה קרה לשכבה זאת בתקופת הקורונה? הנה כמה דברים ידועים.

ראשית, המאון העליון עמד בראש שורת הנהנים מהגנה וסיוע מדינתיים. אל נוכח המגפה, המדינה, באמצעות בנק ישראל, מיהרה להציע לתאגידים הגדולים את תמיכתה באמצעות רכישה של אג"חים תאגידיים בסכום של 15 מיליארד שקל.⁴ לדברי בנק ישראל, הצעד נועד לוודא שהחברות הגדולות ימשיכו לקבל אשראי והלוואות מהציבור ומהבנקים, גם אם המשבר הכלכלי יחריף.⁵

² קוסנקו, קי (2008.4.16). התהוותן של הקבוצות העסקיות בישראל והשפעתן על החברות ועל המשק. ירושלים: בנק ישראל.

³ Credit Suisse (October 2020). **Research Institute. Global wealth report.**

⁴ בנק ישראל (פברואר 2021). הרצאת הנגיד בפורום ידידי בר אילן: כלכלת ישראל וצעדי בנק ישראל במשבר הקורונה. **מצגת.**

⁵ בנק ישראל (אוגוסט 2020). **דוח היציבות הפיננסית. המחצית הראשונה של 2020.** ירושלים.

יש לציין כי בנק ישראל איננו יוצא דופן בכל הנוגע לסיוע לתאגידי הגדולים. בנקים מרכזיים של ארצות אחרות נקטו בצעדים דומים.⁶

דבר שני, המדינה פטרה – בינתיים – את עשירי הארץ מנטל המימון המידי של תוצאות המשבר הכלכלי. כידוע, משבר הקורונה אילץ את המדינה להוציא כספים רבים על סיוע לעסקים ועל סיוע לאזרחיות/ים, בייחוד לאלה שפוטרו מעבודתם ו/או הוצאו לחל"ת. כספים אלה, המוערכים ב-137.3 מיליארד ₪, לא היו חלק מתקציב המדינה ועל כן הם הגדילו מאוד את הגירעון התקציבי כמו גם את החוב הממשלתי.⁷ במצב חירום שכזה יש מקום לשקול הטלת מס עושר, ולו חד פעמי. מס שכזה מוצע כיום בבריטניה על ידי ועדה המורכבת ממומחים מתחום האקדמיה, המיסוי וכן קובעי מדיניות, הממליצה להטיל מס עושר חד פעמי על משקי הבית העשירים מאוד. מס שכזה עשוי לסייע בצמצום הגירעון התקציבי ולמנוע גבייה מוגדלת של מס הכנסה או מס ערך מוסף על כלל האוכלוסייה.⁸ בישראל, מרצ היא המפלגה היחידה מבין כל המפלגות המתמודדות לכנסת ה-24, שפרסמה תוכנית כלכלית ובה, בין היתר, קריאה להטלת מס על 120 המשפחות העשירות בישראל בדמות היטל חד פעמי של 2.5% על ההון.⁹

ממשלת נתניהו-גנץ הנוכחית נרתעת מהעלאת מיסים, למרות הצהרות של בנק ישראל שלא יהיה מנוס מכך, ובמקום זאת דחתה את ההתמודדות עם החוב הגדל לעתיד - 2022 ואילך.¹⁰ לא זו בלבד, פוליטיקאים בכירים ולא מעט כלכלנים התבטאו שוב ושוב נגד העלאת מיסים בכלל ומס עושר בפרט.¹¹ המשמעות המעשית של התנגדות זאת היא הטבה מדינתית משמעותית המחזקת את מעמדם של א/נשי המאון העליון. מתעורר חשש כי חלק גדול מן המיסים שקרוב לוודאי יונהגו בתוך שנה-שנתיים לצורך צמצום החוב והגרעון, יוטלו על המעמד הבינוני. לחילופין עלולה הממשלה לנקוט מדיניות של צמצום ו/או הפרטה של השירותים החברתיים שהמדינה מספקת – צעד שלא יפגע בעשירים, שלא יתקשו לעמוד בהוצאות הפרטיות על שירותים.

דבר שלישי, המדינה פעלה לתחזק את האמון שהשווקים הפיננסיים בעולם נותנים בה ובעקבות זאת גם בתאגידיה. הדבר בא לידי ביטוי בהחלטה של חברות דירוג האשראי הבינלאומיות הגדולות, Moody's ו-Standard & Poor's, Fitch להותיר על כנו את דירוג האשראי של ישראל ולא להפחיתו גם בימים של גידול בחוב וגידול בגירעון התקציבי.¹² דירוג אשראי מדינתי גבוה מוזיל את עלות האשראי שמדינת ישראל יכולה לגייס בחו"ל, ובמקביל הוא מוזיל גם את עלות האשראי שתאגידי ישראלים יכולים לגייס.

⁶ Cassidy, John. April 28, 2020. "The Man with the U.S. Economy (and Trump's Reelection Chances) in His Hands." **The New Yorker**.

⁷ משרד האוצר (11 בינואר 2021). אומדן ראשוני לביצוע תקציב ההוצאות, גירעון הממשלה ומימונו לשנת 2020. **הודעה לעיתונות**.

⁸ Williams, O' (9.12.2020). Get the Super-Rich to pay for coronavirus, say tax experts. **Forbes**; BBC (9.12.2020). Tax the wealthy to pay for coronavirus.

⁹ עמית, ח' (2.3.2021). מרצ מציעה מצע כלכלי: מדיניות המענקים של נתניהו הוכיחה שהוא הצטרף אלינו. **TheMarker**.

¹⁰ ליאור, ג' (18.1.2021). מתי נרגיש את הגרעון? ב-2022 חייבים להעלות מיסים. ראיון עם פרופ' מישל סטרבציינסקי, מנהל חטיבת המחקר בבנק ישראל. **ynet**.

¹¹ שר האוצר ישראל כ"ץ: "התקציב לא יכלול גזרות, לא נעלה מיסים". 30.6.2020. ראיון ליגאל גואטה ושלי יחימוביץ <https://www.kan.org.il/item/?itemid=73599>; מאור, ד' (2.3.2021). ברגע שהריבית תעלה מצב החובות יידרדר כל כך, שעלול

לפרוץ משבר חדש. ראיון עם פרופ' ליאו ליידרמן. **TheMarker**.

¹² מילמן, ע' (13.11.2020). חברת S&P מאשררת את דירוג האשראי של ישראל על AA-. **כלכליסט**. וכן:

<https://www.fitchratings.com/entity/israel-80442223>

לבסוף, המאון העליון נהנה גם מן העובדה ששוק ההון לא נפגע משמעותית ממשבר הקורונה, זאת בשעה שרוב הפעילות הכלכלית במשק נותרה מושבתת. על פי חישוב של עיתון TheMarker בשנת 2020 הסתכם ההון של 500 עשירי ישראל ב-246 מיליארד דולר - 7% יותר משנת 2019, אז הוערך הונם ב-230 מיליארד.¹³

כידוע, טבעו של שוק ההון הוא, שהוא לא מתנהג בהקבלה מלאה למשק הריאלי: כך, למשל, מדד ת"א-90, מדד הדגל של הבורסה התל אביבית, עלה בשנת המגפה ב-18% לערך, בשעה שהמשק בכללותו התכווץ (גם אם ההתכווצות הייתה קטנה מהצפוי).¹⁴ במהלך 2020, הצטרפו לבורסה 28 חברות חדשות, סכום ההנפקות לציבור הגיע ל-12 מיליארד שקל, עלייה של 43% לעומת שנת 2019. מתוך סכום זה בוצעו 26 הנפקות ראשוניות בחברות הקשורות להיי-טק - המספר הגבוה ביותר מאז שנת 2007.¹⁵

¹³ אבריאל, א' (ללא ציון תאריך). 246 מיליארד דולר: השווי של עשירי ישראל נחשף. **TheMarker**.

¹⁴ בנק ישראל צפה כי המשק יתכווץ בשנת 2020 ב-3.7%, בסופו של דבר המשק התכווץ ב-2.4%. הבורסה לניירות ערך בתל אביב. **סקירה שנתית 2020**. אתר הבורסה; אתר הבורסה: מדדים לתשואה במניות:

המקרו-כלכלית של חטיבת המחקר, ינואר 2021. **הודעה לעיתונות**; שכטר, נ' (16.2.2021). **סיכום השנה הכלכלית 2020**. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מצגת.

¹⁵ שם: שם.

ההיי-טק גם הוא לא נפגע וגם הוא נהנה מסיוע מדינתי נדיב

העשירון העליון גם הוא לא נפגע מן המשבר הכלכלי של מגפת הקורונה. למעשה, הוא המשיך לפרוח בכל מהלך המגפה.¹⁶

בהיעדר נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על הוצאות והכנסות של משקי בית בשנת 2020, אנו נשתמש להלן במגזר ההיי-טק בתור מגזר שהשכר הממוצע בו הוא שכר של מועסקים בעשירון העליון. הבסיס לכך הוא העובדה שהשכר הממוצע בתחום ההיי-טק, שעמד בשנת 2020 על 24,974 ₪¹⁷ - מציב את עובדות ועובדי הענף בשני העשירונים העליונים.¹⁸

ההיי-טק ידוע בציבור בעיקר הודות לדיווחים התכופים אודות "אקזיטים" של "סטארט-אפים", המעשירים את יזמיהם בסכומים גבוהים ביותר. ברור הוא שמדובר במיעוט מכלל מועסקי הענף: רוב הסטארט-אפים אינם מצליחים לממש את חלומם. אולם גם כך, אין מדובר בתופעה שולית.

העיתון הכלכלי TheMarker דיווח בינואר 2021 כי כ-13.5 אלף עובדי היי-טק שמועסקים בעשר חברות הטכנולוגיה הציבוריות הגדולות בישראל התעשרו השנה (על הנייר) בלא פחות מ-2.5 מיליארד דולר. ההתעשרות נובעת מכך שהמניות של חברות אלה זינקו בשנה האחרונה עקב ציפיות כי הן ירוויחו ממשבר הקורונה וההאצה בתהליכי הדיגיטציה הנלווים אליו, מה שהוביל לעליית הערך של האופציות והמניות החסומות של העובדים.¹⁹

מדינת ישראל חפצה מאוד ביקרו של מגזר ההיי-טק. לפיכך, אין זה מפתיע כי היא לא הסתפקה בתנאי השוק הטובים מהם נהנה המגזר והוסיפה עליהם סיוע משלה. כך לדוגמא, בהודעה לעיתונות של רשות החדשנות צויין כי: "בעקבות המשבר קיבלה הרשות לחדשנות תקציב של 600 מיליון ₪ לשם מתן מענקים כלליים ועוד 50 מיליון ש"ח לשם מענקים לחברות היי-טק שהפיתוחים שלהן יסייעו למלחמה בקורונה. נוסף על כך הרשות נותנת ערבות להקמת קרנות השקעה מקומיות בהיקף של חצי מיליארד ₪."²⁰

סיוע נוסף לענף ההיי-טק ניתן על ידי בנק ישראל, כאשר רכש במהלך 2020 דולרים בהיקף של 15 מיליארד, במטרה לבלום את העלייה בשער השקל מול שער הדולר. עלייה זו מאיימת על הרווחיות של הענף – שיעד הייצוא העיקרי שלה הוא ארצות הברית – ועלולה לגרום לתאגידי ההיי טק הזרים להעביר את הפעילות שלהם לארצות אחרות ובכך לפגוע בתעסוקה של עשרות אלפים. במהלך חודש ינואר הכריז בנק ישראל על רכישה של 30 מיליארד דולר נוספים במהלך שנת 2021.²¹

¹⁶ הפגיעה בפדיון של שירותי ההיי-טק היתה גבוהה מזו של ייצור ההיטק. ר' : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. רואש, ד' (16.2.2021). מצב העסקים בשנת 2020. תובנות ואמזנים מעשרה גלים של סקרי בזק. **מצגת**.

¹⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (4 במרץ 2021). השכר הממוצע ברוטו למשרת שכיר בשנת 2020. **הודעה לעיתונות**.

¹⁸ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (31 באוגוסט 2020). **הכנסות של בני 15 ומעלה-נתונים מסקר הוצאות משק הבית 2018**. ירושלים.

¹⁹ זרחוביץ, ע' (5.1.2021). שנה קשה: תלוי למי: עובדי ההיי טק הישראלים התעשרו ב-2.5 מיליארד דולר. **TheMarker**.

²⁰ רשות החדשנות (2.4.2020). רשות החדשנות תזרים מיידי 650 מיליון ₪ להיי-טק. **הודעה לעיתונות**.

²¹ בנק ישראל (פברואר 2021). הרצאת הנגיד בפורום יידי בר אילן: כלכלת ישראל וצעדי בנק ישראל במשבר הקורונה. **מצגת**.

בנק ישראל מצא כי הפגיעה בפעילות חברות ההיי-טק היתה מתונה יחסית וכי ענף ההיי-טק המשיך לצמוח למרות המשבר: "...משום שהיכולת של העובדים בחברות אלה לעבוד מהבית גבוהה...וכן לא היו פגיעות בפדיון". נכון למאי 2020, שיעור הפגיעה הממוצע בפדיון של החברות במגזר ההיי-טק היה 14%, בעוד שהממוצע של כלל החברות היה 20%. אחוז העובדים הפעילים במגזר ההיי-טק לא ירד מ-80% לאורך כל התקופה (לעומת הממוצע של כלל החברות במרץ ובאפריל - 60%).²²

גם ההשקעות בתעשיית ההיי-טק הישראלית לא נפגעו. נתונים שפורסמו על ידי עמותת "סטארט אפ ניישן" ועל ידי ארגון "מיתר" העלו, כי ההשקעות בסטארט אפים, שב-2019 עמדו על 7.8 מיליארד דולר, חצו ב-2020 את רף ה-10 מיליארד דולר.²³ חלק לא מבוטל מההשקעה הזאת מיוחס לקרנות אירופיות, שהזניקו ב-2020 את ההשקעות בהיי-טק הישראלי ב-63%.²⁴

²² בנק ישראל (30 ביוני 2020). מאפייני המימון של חברות היי-טק בישראל; בנק ישראל (דצמבר 2020). דוח היציבות הפיננסית. המחצית השנייה של 2020. ירושלים.

²³ Meitar. (January 2021). *The Israeli Tech Review 2020*.

²⁴ זיו, א' (22.2.2021). קרנות אירופיות הזניקו ב-2020 את ההשקעות בהיי-טק בישראלי ב-63%. *TheMarker*; שולמן, סי (14.3.2021). היוניקורנים הישראליים מנופחים, אבל זה לא רע כל כך לכלכלה. *כלכליסט*.

מה שטוב להיי-טק טוב לישראל?

מן הראוי לתת את הדעת על הזיהוי ההולך ומתקבע בין טובת המדינה ובין טובת ההיי טק, במיוחד על רקע העובדה שרוב ההשקעות בהיי טק הן השקעות של זרים, שכרבע מן התעסוקה בהיי-טק היא במרכזי מחקר ופיתוח של תאגידים זרים ושרוב הרווחים הטמונים בהיי טק זורמים בסופו של דבר לתאגידים זרים.

רבים מתייחסים אל ההיי-טק כאל "הקטר הסוחב אחריו את המשק הישראלי". ספק אם זוהי הגדרה הולמת. כידוע, תעשיית ההיי-טק הישראלית מעסיקה כ-9% מכוח האדם במשק – שיעור גבוה בהשוואה לתעשיות ההיי-טק בארצות אחרות, אך פחות משמעותי כשמביאים בחשבון "קטרים" אחרים.

למשל, תעשיית הרכב האמריקנית בשנות הזוהר שלה, בשלושת העשורים שלאחר מלחמת העולם השנייה. בשנות ה-1960, אחד מכל ששה שכירים אמריקניים היה מועסק בתעשיית הרכב או בשלוחותיה. באותן שנים אכן היתה תעשייה זאת קטר שסחב אחריו את כלל המשק האמריקני. תפוצתו הגדלה של הרכב הפרטי גררה אחריה השקעה מאסיבית בפיתוח רשת כלל ארצית של כבישים ותוך כדי כך גם קבעה את השכונה הפרברית עם בתים צמודי קרקע בעלי שני מקומות חנייה כדפוס המגורים הטיפוסי של המעמד הבינוני הלא-עירוני, שהיה מוצק ורחב. תעשיית הרכב גם הולידה את מרכזי הקניות הגדולים בעלי משטחי החנייה הענקיים, שריכזו את כספי הצריכה של המעמד הבינוני, שהיו גדולים דיים כדי לדחוף את הצמיחה של המשק כולו. לבסוף, תעשיית הרכב הולידה גם את האיגוד המקצועי הגדול בתולדות ארצות הברית, שסחב אחריו את כלל האיגודים המקצועיים האמריקניים.

ביטוי הולם למעמדה של תעשיית הרכב האמריקנית נתן צ'רלס וילסון, מנכ"ל חברת הרכב הגדולה "ג'נרל מוטורס", במהלך שימוע שנערך לו בקונגרס האמריקני עם מינויו לשר ההגנה: בתשובה לשאלה, כיצד ינהג במקרה של התנגשות בין טובת המדינה ובין טובת ג'נרל מוטורס, השיב: "מה שטוב לג'נרל מוטורס טוב לאמריקה".

בישראל, הזיהוי בין טובת ענף ההיי טק ובין טובת המדינה בא לידי ביטוי בשם "אומת הסטארט אפ". אלא שבעוד ג'נרל מוטורס ותאגידי רכב אחרים איפשרו את פריחתו של מעמד בינוני אמריקני רחב, ההיי טק הישראלי מאפשר את פריחתו של העשירון העליון בלבד.

יצוין כי בסופו של דבר קביעתו של שר ההגנה האמריקני התבררה כשקרית: מרגע שהתאפשרה העברה של פסי ייצור שלמים אל מעבר לים, מיהרה ג'נרל מוטורס לדאוג לטובתה-היא וביצעה "רילוקיישן" לארצות שבהן כוח האדם זול יותר ופחות מוגן על ידי איגודים מקצועיים, כשהיא מותירה רבים מפועליה האמריקנים ללא תעסוקה.

העסקים הקטנים²⁵

כלכלת הצריכה ותרבות הפנאי – סיפורם של העסקים הקטנים

בישראל, כלכלת הצריכה ותרבות הפנאי - דהיינו, תרבות הנשענת על רכישה של מוצרים ו/או שירותים שמעבר לצרכים הבסיסיים ועל צריכה כצורה של בילוי פנאי - החלה להתעצב באמצע שנות ה-1990, בעקבות פתיחת המסחר עם ארצות מזרח אסיה. מוצרי הצריכה שאפיינו את אותה תקופה היו הבגדים והרהיטים הזולים שיובאו משם ואשר היו בהישג ידם של ישראלים רבים.

עם תום האינתיפאדה השנייה ועם חידוש הצמיחה החלה להתפתח כלכלת צריכה חדשה, ששיקפה תרבות פנאי האופיינית לשכבות מבוססות²⁶ - מסעדות, בתי קפה, ברים, מכוני יופי, מספרות, מכוני כושר ומאמני כושר אישיים, מאפיות בוטיק, צימרים, בתי מלון, שירותי תיור, אולמות אירועים וכיו"ב. התפתחויות אלה באו לידי ביטוי בנתוני הצריכה הפרטית לנפש, שגדלו מאוד בתקופת הצמיחה שלאחר האינתיפאדה השנייה. הם גדלו במיוחד במחצית השנייה של העשור האחרון, בין 2015 ל-2019.²⁷

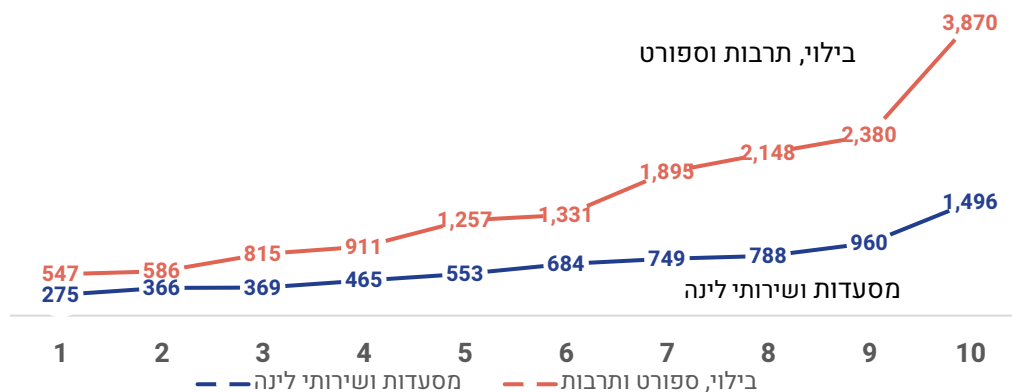
²⁵ מעסיק הוא מי שהעסיק עובדים בשכר, ברווח או בתמורה אחרת, או היה שותף בעסק המעסיק עובדים, כולל בעל משק חקלאי שהעסיק עובדים בשכר. בישראל, תהליך החקיקה המגדיר מהו עסק קטן או בינוני עדיין לא הושלם, ולכן נוכל למצוא סיווגים שונים המגדירים את העסקים הללו. על פי ההצעה של הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים שבמשרד הכלכלה, **עסקים קטנים ובינוניים** הם עסקים שגודלם עד 100 מועסקים או שמחזור מכירותיהם קטן מ-100 מיליון ש"ח בשנה. חלוקת משנה בתוך קבוצה זו נקבעה על פי סקר עסקים שנערך בשנת 2011, ולפיה עסק קטן מוגדר כעסק שגודלו עד 20 מועסקים או שמחזור מכירותיו מגיע עד 10 מיליון ש"ח בשנה. **עסק זעיר** מוגדר כעסק שגודלו עד חמישה מועסקים או שמחזור מכירותיו מגיע עד מיליון ש"ח בשנה. עצמאי הנו עסק הרשום על שם הבעלים שלו ואינו מעסיק עובדים בשכר. **משרד הכלכלה והתעשייה**. הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים (2020). **דוח תקופתי. מצב העסקים הקטנים והבינוניים בישראל 2020**. ירושלים.

²⁶ דוח הרשות לעסקים קטנים ובינוניים לשנת 2018 מצוין, כי במחוז תל אביב יש את מספר העסקים הגדול ביותר ל-1,000 נפשות: 93.42 לעומת ממוצע ארצי של 60.41. משרד הכלכלה והתעשייה. הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים. **דוח תקופתי מצב העסקים הקטנים והבינוניים בישראל 2020. תמונת מצב לפני התחלת משבר הקורונה**. ללא ציון תאריך.

²⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2020**, לוח 11.2.

הוצאה חודשית ממוצעת על בילוי, ספורט, בידור, מסעדות ושירותי לינה, 2018

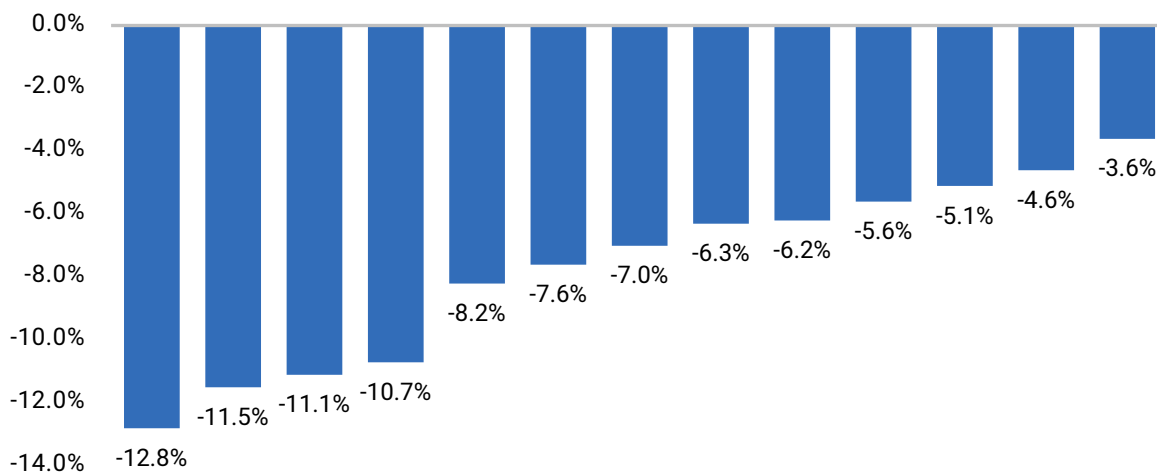
לפי עשירוני הכנסה נטו לנפש סטנדרטית, בש"ח

מקור: נתונים שהתקבלו מגף צריכה וכספים בלמ"ס, 7.3.2021.

בשנת 2020, שנת הקורונה, ירדה הצריכה הפרטית לנפש בישראל ב-11.1% - ירידה גבוהה בהשוואה לירידה הממוצעת בארצות ה-OECD, שעמדה על 6.3%.²⁸ רק בספרד ובבריטניה נרשמו ירידות גבוהות עוד יותר: 12.8% ו-11.5%, בהתאמה.

הצריכה הפרטית לנפש, ישראל וארצות נבחרות ב-OECD, 2020

מקורות: שכתור, נ' (16.2.2021). סיכום השנה הכלכלית 2020. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מצגת; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (10 במרץ 2021). החשבונות הלאומיים לשנת 2020 אומדן שני. הודעה לעיתונות.

מקורות: שכתור, נ' (16.2.2021). סיכום השנה הכלכלית 2020. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מצגת; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (10 במרץ 2021). החשבונות הלאומיים לשנת 2020 אומדן שני. הודעה לעיתונות.

²⁸ שכתור, נ' (16.2.2021). סיכום השנה הכלכלית 2020. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מצגת.

הירידה הגדולה ביותר נרשמה בצריכה של ישראלים בחו"ל – ירידה של 78.4%. ירידה צפויה בהינתן הסגרים שהטילה הממשלה. בשאר מרכיבי הצריכה הפרטית נרשמו ירידות של 26.7% בתחום השירותים, 5.9% בצריכת מוצרים בני קיימה וירידה של 5.1% לערך בצריכת דלק, חשמל ומים.²⁹

משבר הקורונה פגע כמובן בצרכנים ובמבליים – אך מעל לכל הוא פגע בספקי השירותים. מדובר בשכבת אוכלוסייה שרבים בתוכה היו נתונים בתהליך של מוביליות כלכלית-חברתית תוך הישענות על הצריכה הגוברת, בייחוד בקרב השכבה המבוססת: בעלי העסקים הקטנים.

על ההתרחבות של שכבת בעלי העסקים הקטנים ניתן ללמוד מנתוני מנהל הכנסות המדינה על העצמאים. הנתונים מלמדים כי חלקם של העצמאים באוכלוסייה גדל באופן משמעותי בשני העשורים האחרונים, מ-12.6% ב-2000 ל-14.9% ב-2017, עלייה של 18% לערך. עיקר הגידול נרשם בעשירונים התחתונים: בעשירון התחתון חלקם של העצמאים גדל ב-141%; בעשירון השני ב-72%; בעשירון השלישי ב-61% וברביעי ב-3044%.

נתונים נוספים סופקו על ידי הסוכנות הממשלתית לעסקים קטנים ובינוניים, ולפיהם "בשנים האחרונות חלה צמיחה במספר העסקים (הקטנים והבינוניים)... משנת 2012 ועד 2018 גדל המגזר העסקי בכ-92 אלף עסקים, מ-483 אלף ל-576 אלף, ממוצע של כ-15 אלף עסקים בשנה.³¹ מספר המועסקים בעסקים הקטנים והבינוניים צמח בשנים אלה מ-2.75 מיליון ל-3.2 מיליון, גידול ממוצע של 70 אלף משרות בשנה.³² מספר העסקים הקטנים גדל יותר ממספר העסקים הגדולים יותר, אלה המעסיקים בין 20 ל-99 משרות שכיר.

ב-2018 מנה המגזר העסקי בישראל 573,854 עסקים. קצת יותר ממחציתם - 297.7 אלף - היו של עצמאים שאינם מעסיקים עובדים. שלישי - 32.9% - החזיקו 1 עד 4 משרות שכיר, 11.5% החזיקו 5 עד 19 משרות שכיר ו-3.3% החזיקו 20 עד 99 משרות שכיר. מספר העסקים הגדולים, כאלה שהעסיקו למעלה מ-100 משרות שכיר, עמד על 33,149.³³

העסקים הקטנים הם האחראיים העיקריים לגידול שנרשם בשני העשורים האחרונים בהיקף התעסוקה במשק הישראלי ולצמצום שנרשם בשיעור הבלתי מועסקים והמובטלים.

העסקים הקטנים, הגם שכל אחד מהם הוא אכן קטן, ביחד הם נחשבים למעסיק הגדול במשק. בשנת 2018, העסקים הקטנים והבינוניים העסיקו 1.92 מיליון משרות שכיר, שהיוו 60% מ-3.17 מיליון המשרות במגזר העסקי.³⁴

על חשיבותם הכלכלית ניתן לעמוד גם בעזרת נתוני המחזור הכספי של העסקים בשנת 2018: היקף המחזור של עצמאים שאינם מעסיקים עמד על 8%, היקף המחזור של עסקים זעירים (עד

²⁹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (10 במרץ 2021). החשבונות הלאומיים לשנת 2020 אומדן שני. הודעה לעיתונות.

³⁰ עיבוד של מרכז אדוה מתוך משרד האוצר. מנהל הכנסות המדינה. דוח לשנים 2015-2016.

³¹ משרד הכלכלה והתעשייה. הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים. דו"ח תקופתי מצב העסקים הקטנים והבינוניים בישראל 2020. תמונת מצב לפני התחלת משבר הקורונה. ללא ציון של תאריך. עמ' 42.

³² שם.

³³ שם.

³⁴ השנה האחרונה עבורה יש נתונים היא 2018. עסקים זעירים העסיקו 354.5 אלף משרות, עסקים קטנים העסיקו 584.9 אלף משרות ועסקים בינוניים העסיקו 678.6 אלף משרות. בנוסף על כך, מספר העצמאים שאינם מעסיקים שכירים עמד על 297.7 אלף. הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים. דו"ח תקופתי מצב העסקים הקטנים והבינוניים בישראל 2020. תמונת מצב לפני התחלת משבר הקורונה. ללא ציון של תאריך.

4 משרות שכיר) עמד על 15% והיקף המחזור של עסקים קטנים ובינוניים עמד על שיעור של 25%-26% לערך. לשם השוואה, היקף המחזור של העסקים הגדולים – מעל 100 משרות – היווה 26% מהמחזור העסקי בכלל המשק.³⁵

יש לומר כי "בעלי עסקים קטנים" הם שכבה חברתית-כלכלית שקשה להגדירה, אם בגלל שהיא מגוונת ביותר - עורכי דין לצד מספרות, מכונאי רכב לצד מוסיקאים, חקלאים לצד בעלי מוניות וכיו"ב; אם בגלל ההבדלים הגדולים במספר המועסקים בשורתיה; ואם בגלל הטווח הגדול של ההכנסות בקרב הנכללים בקטגוריה - למשל, הפער בין הכנסותיהם של משרדי עורכי דין המשרתים את התאגידים הגדולים ובין אלה של בעלי קיוסק שכונתי.

חשוב לציין כי "עסקים קטנים" רבים הם פרויקט משפחתי רב דורי, תוצאה של שנים רבות של חיסכון, הלוואות ועבודה מאומצת. "עסקים קטנים" רבים אחרים הם ביטוי של שאיפה לעצמאות של נשים. סגירה של עסק קטן היא לרוב סיפור של מוביליות שנקטעה ושל עצמאות שסוכלה. במבט כלל-חברתי, מדובר בהחלשה של המעמד הבינוני הישראלי - ובמיוחד חלקו התחתון - שממילא היה מצומק בהשוואה בינלאומית.³⁶

פגיעות הקורונה בעסקים הקטנים

מגפת הקורונה פגעה קשות בעצמאים ובעסקים הקטנים. עסקים קטנים רבים נסגרו כליל, אחרים נקלעו להפסדים ולחובות עמוקים שמקשים על חזרתם לפעילות מרגע פתיחת המשק.

זאת, בעיקר כתוצאה מן הסגרים שהוטלו על האוכלוסייה ואשר מנעו ביקור במסעדות, בתיאטרות, בצימרים, במכוני יופי וכיו"ב. רבים מבעלי העסקים לא עמדו בכך.³⁷

הפגיעה הכלכלית של מגפת הקורונה בעסקים הקטנים נשקפה לעיני כל בראיונות שפורסמו בכל אמצעי התקשורת: בעלי בסטות בשוק, ספרים וספריות, מאמני/ות כושר, מדריכי/ות טיולים ותיירים וכיו"ב. עם זאת, בהיעדר הגדרה אחידה מוסכמת ובהינתן ריבוי הרשויות המדינתיות הממונות על "העסקים הקטנים", לא ניתן להציג נתונים אחידים על פגיעות הקורונה. הנתונים שלהלן לקוחים מגופי מחקר ומגופים מדינתיים האחראים למגזר.

סגירת עסקים

המכון הישראלי לדמוקרטיה מצא בסקר שערך בתחילת דצמבר 2020, כי מצבם של העצמאים ובעלי העסקים הקטנים והבינוניים בישראל במשבר הקורונה קשה יותר מזה של השכירים. סקר זה הוא המשך לסקר קודם שנערך ביוני 2020, בקרב אותו מדגם מייצג. הפער בממצאים בין נתוני יוני לנתוני דצמבר מציייר תמונה מטרידה. כך למשל, 8% מהעצמאים השיבו בדצמבר כי סגרו את העסק לצמיתות בשל משבר הקורונה - לעומת 5.4% בלבד ביוני. בישראל היו ערב משבר הקורונה

³⁵ שם, שם.

³⁶ סבירסקי, ש', קונור אטיאס, א' וליברמן, א' (מרץ 2020). תמונת מצב חברתית 2020. תל אביב: מרכז אדוה.

³⁷ בנק ישראל (7 ביוני 2020). ניתוח מיוחד של חטיבת המחקר בבנק ישראל: ניתוח הפגיעה בתעסוקה של משקי בית בעקבות הקורונה והשפעת החזרה ההדרגתית של המשק לפעילות. ירושלים.

<https://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/7-6-2020.aspx>

כחצי מיליון עסקים – ו-40 אלף מתוכם נסגרו לצמיתות בשל השלכות המשבר. הירידה בהכנסות של עצמאים העמיקה בששת חודשי הבדיקה - בדצמבר דווחה ירידה ממוצעת של 47% בהכנסה בקרב עצמאים, לעומת ירידה של 44% ביוני.³⁸

דן אנד ברדסטריט (Dun & Bradstreet) פירסמה הערכה ולפיה במחצית הראשונה של 2020 נסגרו 37,600 עסקים – מתוכם 1,550 מסעדות, ברים ובתי קפה, יותר מ-1,000 עסקים מתחום קבלנות הבנייה והשיפוצים, כ-600 חברות הסעה ותחבורה וכ-450 חנויות אופנה והלבשה. החברה העריכה כי בשנת 2020 כולה צפויים להיסגר 85-80 אלף עסקים – עלייה של כ-85% בהשוואה ל-2019.³⁹

תוצר

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה דיווחה כי התוצר העסקי בשנת 2020 ירד ב-2.7%. הענף בו נרשמה הירידה החדה ביותר בתוצר היה ענף שירותי תחבורה, אחסנה, דואר ובלדרות, שירד ב-20.5% במהלך 2020. ירידות נוספות נרשמו בענפי המסחר, שירותי האירוח והאוכל (-5.1%), בינוי (-4.2%) ובענפי השירותים הפיננסיים והשירותים העסקיים (-3.2%).⁴⁰

הרשות לעסקים קטנים ובינוניים ששייכת למשרד המסחר והתעשייה ערכה סקר ממנו עלה בחודש ספטמבר 2020, 61% מבעלי העסקים הקטנים והבינוניים דיווחו על פגיעה בפעילות העסקית לעומת התקופה שלפני הקורונה. מתוך העסקים שפעילותם נפגעה, 45% דיווחו כי פעילות העסק קטנה בשיעור של עד 40%.⁴¹

החטיבה לתכנון וכלכלה ברשות המסים שבמשרד האוצר מצאה כי ככל שהעסק קטן יותר כך הוא נפגע יותר מהמשבר הכלכלי שנגרם מהקורונה.⁴² עד כה לא פורסמו נתונים המשקפים אומדן שנתי של הפגיעה.

פדיון

הענפים בהם הפדיון ירד באופן משמעותי היו ענפים בהם שיעור העצמאים גבוה: ענפי האוכל (62%), הבינוי (65%), השירותים המקצועיים והטכניים (67%) והמסחר (78%). הפגיעה הקטנה ביותר בפדיון נרשמה בענף ההיי-טק.⁴³

³⁸ חרות-סבר, ט' (20.1.2021). אין עם מי לדבר. חיסלו אותנו. **TheMarker**.

³⁹ דברת-מזריץ, ע' (20.7.2020). מכת מוות לעסקים: 27 אלף נסגרו מתחילת השנה; 48 אלף נוספים ייסגרו עד סופה. **TheMarker**.

⁴⁰ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (10.3.2021). החשבונות הלאומיים לשנת 2020 אומדן שני. **הודעה לעיתונות**.

⁴¹ הרשות לעסקים קטנים ובינוניים (ספטמבר 2020). סקר בנושא פגיעה ממשבר הקורונה. עסקים חדשים וותיקים. **מצגת**.

⁴² רשות המסים. החטיבה לתכנון וכלכלה (11.11.2020). **ניתוח נתוני המע"מ על סמך דיווחי העוסקים לחודשים יולי אוגוסט**.

https://www.gov.il/BlobFolder/reports/sa181120_1/he/analysis-of-vat-7-8-2020.pdf

⁴³ שיעור גבוה של עצמאים ניתן למצוא בענף השירותים המקצועיים, המדעים והטכניים (למשל, עורכי דין, רואי חשבון, מנהלות חשבונות, צלמים ועוד...18%), במסחר ובאוכל (14%), בינוי (13%) ובתחבורה (10%). עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (21 ביולי 2020). דמוגרפיה של עסקים-שרידות ותנועות של עסקים 2017-2019. **הודעה לעיתונות**; ענפי היצור נפגעו פחות מענפי השירותים. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. רואש, ד' (16.2.2021). מצב העסקים בשנת 2020. תובנות ואומדנים מעשרה גלים של סקרי בזק. **מצגת**. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. **סקר כוח אדם 2018**.

תעסוקה

הכלכלנית הראשית במשרד האוצר – העריכה במאי 2020 כי 54% מכלל העובדים שהוצאו לחל"ת מגיעים מעסקים זעירים וקטנים. שיעור זה גבוה יותר בחברות זעירות, בעלות מחזור נמוך מ-5 מיליון ש"ח, והוא עמד שם על כ-27%. בעסקים קטנים שיעור העובדים שהוצאו לחל"ת עמד על 22% ובעסקים בינוניים על 17%. עוד נמצא, כי שיעור זה יורד עם העלייה בגודל העסק, כך שבחברות הגדולות בעלות מחזור גדול מ-100 מיליון ש"ח אחוז המובטלים והמצויים בחל"ת עמד על כ-11%.⁴⁴

שירות התעסוקה העריך כי למעלה משליש ממשלחי היד העיקריים שנפגעו משלושת הסגרים שהוטלו במהלך 2020 היו עובדי מכירות ושירותים, הכוללים עוזרים במכירה בחנויות, מלצרים ומוזגי משקאות.⁴⁵

עוני

נתוני הביטוח הלאומי מלמדים כי מצבה של כלל האוכלוסייה הורע בשנת 2020 במונחים של רמת החיים. בקרב העצמאים תחולת העוני בקרבם עלתה ב-2020 ועמדה על 14.5% לעומת 12.8% בשנת 2019.⁴⁶

⁴⁴ משרד האוצר. אגף הכלכלן הראשי. **ניתוח מאפייני דורשי העבודה בתקופת הקורונה**-מאי 2020.

⁴⁵ שירות התעסוקה הישראלי. 25.1.2021. **דופק שוק העבודה**: פרסום חודשי דצמבר 2020.

⁴⁶ אנדבלד, מ', הלר, א', כראדי, ל' וקסיר (קלינר), נ' (ינואר 2021). **רמת החיים, העוני והאי-שוויון בהכנסות-2018-2019 ואומדן ל-2020 (לפי נתונים מנהליים)**. ירושלים: ביטוח לאומי.

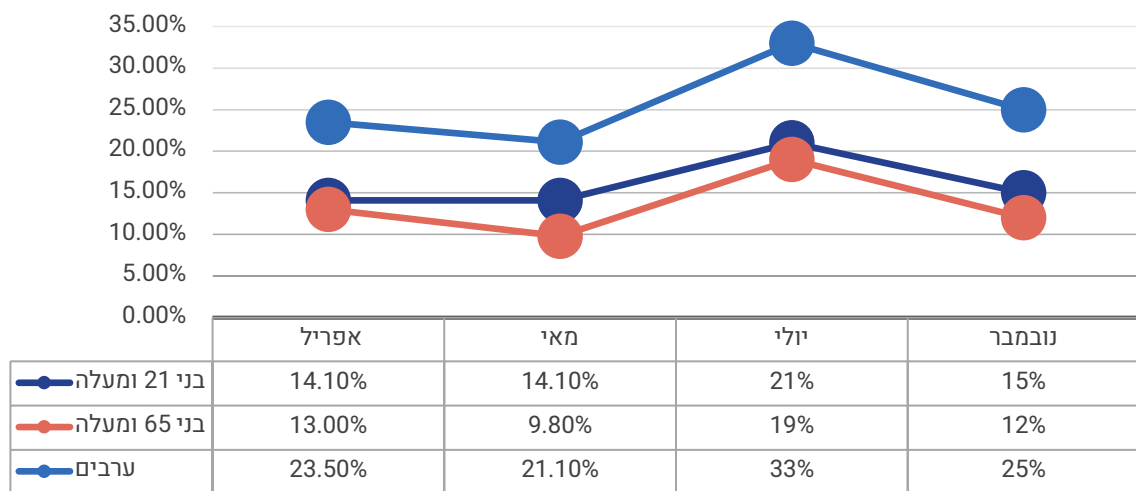
אי ביטחון תזונתי בתקופת הקורונה

בעקבות מגפת הקורונה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ערכה סקרי בזק שמטרתם לספק תמונת מצב ונתונים חיוניים למקבלי ההחלטות על החוסן האזרחי של הציבור בישראל. השאלות הקיפו מגוון של נושאים: בריאות, מצב נפשי, צריכת מזון, קבלת עזרה, מצב כלכלי, מידת האמון בממשלה וברשות המקומית ועוד. הנתונים נאספו החל מחודש אפריל 2020 ובשלושה גלים נוספים של אותה השנה: מאי, יולי ונובמבר והקיפו את האוכלוסייה מגיל 21 ומעלה.⁴⁷

השיעור הגבוה ביותר של מי שהעריכו כי הם סובלים מאי ביטחון תזונתי נמדד בקרב האוכלוסייה הערבית. בחודש אפריל, 23.5% מהם דיווחו כי הם או בני משפחתם צמצמו את כמות האוכל או את מספר הארוחות בשבוע האחרון, זאת לעומת 14.1% בקרב כלל האוכלוסייה (בני/ות 21 ומעלה). שיעורים אלו נותרו דומים גם בחודש נובמבר ועמדו על 25% באוכלוסייה הערבית ו-15% בכלל האוכלוסייה. מן הראוי לציין, כי בחודש יולי, עם הידוק ההנחיות, שיעור המדווחים על אי ביטחון תזונתי עלה ל-33% בקרב האוכלוסייה הערבית.

שיעור בני/ות 65 ומעלה באוכלוסייה הכללית שדיווחו על אי ביטחון תזונתי עמד על 12% בחודש נובמבר, נמוך מזה שנמדד בקרב כלל האוכלוסייה.

שיעור המשיבים כי הם או בני משפחתם צמצמו את כמות האוכל או את מספר הארוחות בשבוע האחרון, אפריל-נובמבר 2020

מקורות: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. החוסן האזרחי בתקופת משבר הקורונה, בקרב בני 21 ומעלה. ארבעת הגלים: באפריל, מאי, יולי ונובמבר 2020.

⁴⁷ למעט הפזורה הבדווית בדרום הארץ ודיירים במוסדות טיפוליים. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (7 במאי 2020). הודעה לתקשורת – החוסן האזרחי בתקופת משבר הקורונה, בקרב בני 21 ומעלה. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (26 במאי 2020). הודעה לתקשורת – החוסן האזרחי בתקופת משבר הקורונה, בקרב בני 21 ומעלה: ממצאים מסקר המשך לאחר תקופת הסגר. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (26 ביולי 2020). הודעה לתקשורת – החוסן האזרחי בתקופת משבר הקורונה, בקרב בני 21 ומעלה: ממצאים מהגל השלישי של הסקר שנערך באמצע יולי בצל המשבר. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (16 בנובמבר 2020). הודעה לתקשורת – החוסן האזרחי בתקופת משבר הקורונה, בקרב בני 21 ומעלה: ממצאים מהגל הרביעי של הסקר שנערך בנובמבר בצל המשבר.

סקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נערכים רק בקרב תושבים הרשומים במרשם האוכלוסין, ולכן אינם כוללים את מבקשי המקלט. אוכלוסייה זו אינה זכאית לגמלת הבטחת הכנסה או דמי אבטלה, ולכן כשרבים מקרבה פוטר בגלי הסגר השונים הם נותרו ללא כל מקור הכנסה. מחקר שפורסם מטעם משרד הבריאות ועיריית תל אביב יפו בקרב אוכלוסייה זו מצא, כי 32% מהנשאלים נמצאו באי ביטחון תזונתי בינוני, ועוד 54% באי ביטחון תזונתי חמור (רעב).⁴⁸

דוח של ארגון "לתת" מציין כי בשנת 2020 חלה עלייה של 25% בפניות לסיוע במזון ביחס לשנת 2019,⁴⁹ זאת לצד עלייה ממוצעת של 30% בפניות לבתי תמחוי הפזורים ברחבי הארץ.⁵⁰

⁴⁸ בלייכפלד מגנאזי, א', סלטנה ואנדוולט, רעב בקרב מהגרי עבודה בעת הקורונה בתל אביב.

⁴⁹ ארגון לתת. [דוח השפעה חברתית – שנת 2020, בצל הקורונה והמשבר הכלכלי](#).

⁵⁰ בן זכרי, א' (2020). [אנשי מעמד הביניים שפוטרו נוספו לדרי הרחוב, ובתי התמחוי לא עומדים בעומס](#). מתוך: עיתון "הארץ".

אי שוויון ותחלואת קורונה

מה למגפת הקורונה ולמסמך העוסק באי שוויון חברתי וכלכלי?

ובכן, ארבעה מתוך חמשת הגורמים העיקריים שהשפיעו על סכנת ההדבקות מנגיף הקורונה הם גורמים חברתיים-כלכליים ובמלים אחרות, יש בהם מרכיב של אי שוויון: מחלות רקע, מצב חברתי-כלכלי, תנאי חיים ומידת האמון של הציבור בממשל ובמוסדות המדינה. הגורם החמישי הוא גיל.

גיל

ארגון הבריאות העולמי מציין כי נגיף הקורונה מסוכן יותר לבני/ות 60 ומעלה.⁵¹ הדבר קשור, בין היתר, להסתברות הגבוהה יותר של התפתחות מחלות רקע בגיל מבוגר.⁵²

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה פרסמה נתונים על התמותה בישראל בעקבות מגפת הקורונה לחודשים ינואר-אוקטובר 2020. מהנתונים עולה כי בחודשים הללו נצפתה תמותת-יתר בשיעור של 17.3% בקרב בני/ות 70-79 בהשוואה לתקופה המקבילה ב-2019. בקרב בני/ות 80 ומעלה עמדה תמותת-היתר על 11% ובקרב בני/ות 60-69 נצפה עודף תמותה, אך בשיעור נמוך יותר - 4%. התמותה באותם חודשים בקרב צעירים וצעירות עד גיל 19 ובקרב בני/ות 20-59 הייתה נמוכה מזאת של התקופה המקבילה אשתקד.⁵³

מחלות רקע

מחלות הרקע העיקריות המהוות סיכון גבוה לפיתוח מחלה קשה ותמותה מקורונה הן לחץ דם גבוה, מחלות לב וריאה, סכרת, השמנת יתר פתולוגית וסרטן.⁵⁴ נתונים שפורסמו על ידי עיתון הארץ מעלים כי עד ל-15 בדצמבר 2020 מרבית המתים מנגיף הקורונה סבלו מאחת או יותר ממחלות הרקע הבאות: יתר לחץ דם (34%), סכרת (25%) ומחלות לב (21%).⁵⁵ לא זו בלבד, יש קשר בין המעמד הכלכלי-חברתי לבין המצב הבריאותי. בישראל, האוכלוסייה שמצבה הכלכלי-חברתי נמוך מתאפיינת בתחלואה ובתמותה גבוהות יותר מאשר האוכלוסייה שמצבה הכלכלי-חברתי גבוה. על כן, אוכלוסייה זו, הסובלת ממחלות רקע כמו סכרת ולחץ דם, פגיעה יותר לתחלואה קשה ולסיכון למוות מנגיף הקורונה.⁵⁶

כך למשל, נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מעלים כי ככל שהרמה החברתית-כלכלית של היישוב גבוהה יותר, כך שיעור החולים בסכרת היה נמוך יותר. בשנת 2017, היישובים בעלי שיעור

⁵¹ אתר ארגון הבריאות העולמי (WHO – World Health Organization).

⁵² משרד הבריאות – המרכז הלאומי לבקרת מחלות (פברואר 2014) **בריאות 2013**. אגף המידע, מנהל מידע ומיחשוב, ירושלים.
⁵³ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (3.12.2020). עלייה בסך התמותה בישראל בתקופת הקורונה נתונים עד סוף אוקטובר 2020. **הודעה לעיתונות**.

⁵⁴ אתר ארגון הבריאות העולמי (WHO – World Health Organization).
⁵⁵ לחלק מהנפטרים היו מספר מחלות רקע. אפרתי, ע' (דצמבר 2020). **3,014 מתים: 34% סבלו מלחץ דם גבוה, 25% מסוכרת – ניתוח נתוני התמותה מקורונה**. עיתון "הארץ".

⁵⁶ ע' פוליצר, ע' שמואלי ושי אבני (2016). **הנטל הכלכלי של פערים בבריאות הקשורים לפערים חברתיים-כלכליים בישראל**, דו"ח למכון הלאומי לחקר מדיניות הבריאות; משרד הבריאות – המרכז הלאומי לבקרת מחלות (פברואר 2014) **בריאות 2013**. אגף המידע, מנהל מידע ומיחשוב, ירושלים.

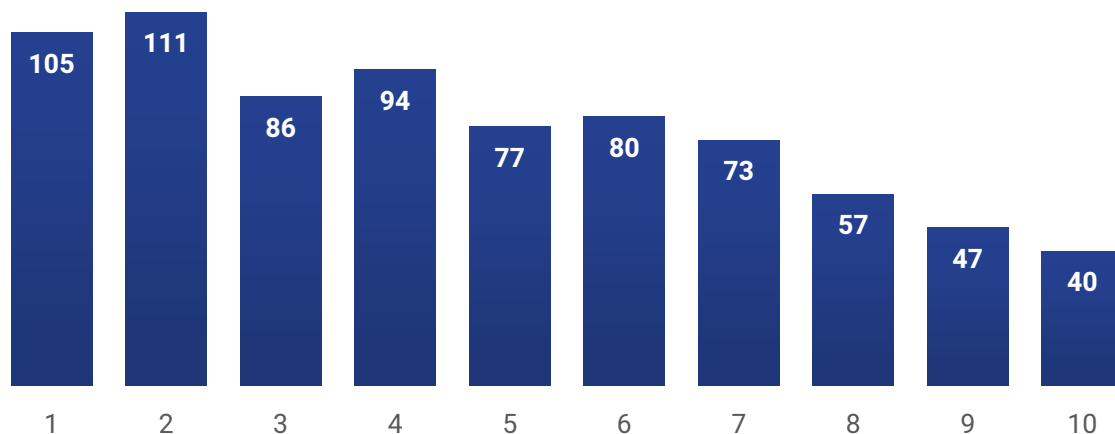
חולי הסכרת הגבוהים ביותר היו יישובים ערביים, הנמנים כולם עם שלושת האשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים. בין היישובים הללו נמנים: לקיה (אשכול 1), תל שבע (אשכול 1), ג'יסר א-זרקא (אשכול 2), אום אל-פחם (אשכול 2), כפר קאסם (אשכול 3), וטייבה (אשכול 3).⁵⁷

מצב כלכלי-חברתי

משרד הבריאות מפרסם מעת לעת את מספר החולים בקורונה לפי יישוב. עובדה זו מאפשרת לסווג את מספר חולי הקורונה בכל יישוב לפי האשכול החברתי-כלכלי בו היישוב מצוי. מספר החולים הגבוה ביותר ל-10,000 תושבים, נמצא ביישובים המדורגים באשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: 105 חולי בקורונה באשכול 1 ו-111 חולי קורונה באשכול 2. זאת לעומת, 47 חולי קורונה באשכול 9 ו-40 חולי קורונה באשכול 10.⁵⁸ נזכיר, כי בשני האשכולות הנמוכים מצויים רוב יישובי הבדואים בנגב וההתנחלויות החרדיות (מודיעין עילית, ביתר עילית ועמנואל).

מספר חולי קורונה לפי אשכול חברתי-כלכלי, 13.01.21

מספר חולים ל-10,000 תושבים; כל קבוצות הגיל

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך משרד הבריאות - תמונת מצב יומית 13.01.21

מגמה דומה התפרסמה על ידי צוות המומחים של המשבר, שהראה כי קיים קשר מובהק בין האשכול החברתי-כלכלי של היישוב, לבין צבע היישוב כפי שנקבע בתוכנית הרמזור. החוקרות מצביעות על ייצוג יתר של יישובים אדומים באשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים, זאת לעומת ייצוג יתר של יישובים ירוקים באשכולות חברתיים-כלכליים הגבוהים.⁵⁹

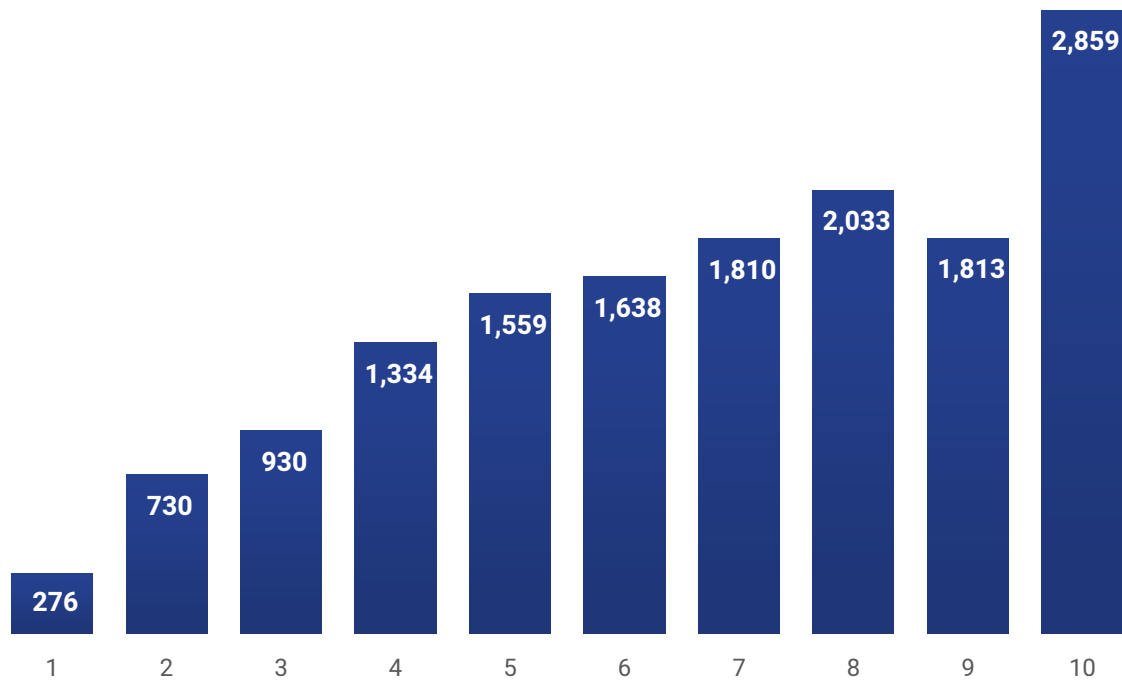
⁵⁷ הנתונים הם ליישובים בעלי 10,000 תושבים ומעלה. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (4 בדצמבר 2019). פרופיל בריאותי-חברתי של היישובים בישראל, 2017-2011. הודעה לעיתונות.

⁵⁸ הנתונים הם ל-10,000 תושבים. עיבוד של מרכז אדוה למבט הבריאות היישובית; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (15 בדצמבר 2020). אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-2017. הודעה לעיתונות.

⁵⁹ דאוד, נ' פלקין, ד' (מרץ 2021). פערים חדשים ישנים: על מידת ההתאמה בין האשכול החברתי-כלכלי של היישוב על פי תכנית הרמזור ורמת ההתחסנות. צוות המומחים של המשבר.

לעומת זאת, כאשר בודקים את שיעור המחוסנים בני/ות 60 ומעלה לפי האשכול החברתי-כלכלי של היישוב בו הם מתגוררים, התמונה מתהפכת: בראש רשימת היישובים המחוסנים מצויים יישובים יהודיים, לא חרדיים המשתייכים לאשכולות 7-10 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.⁶⁰

מספר המחוסנים, בני ה-60 ומעלה ל-10,000 איש, לפי אשכול חברתי-כלכלי, 13.01.21

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך משרד הבריאות - תמונת מצב יומית 13.01.21

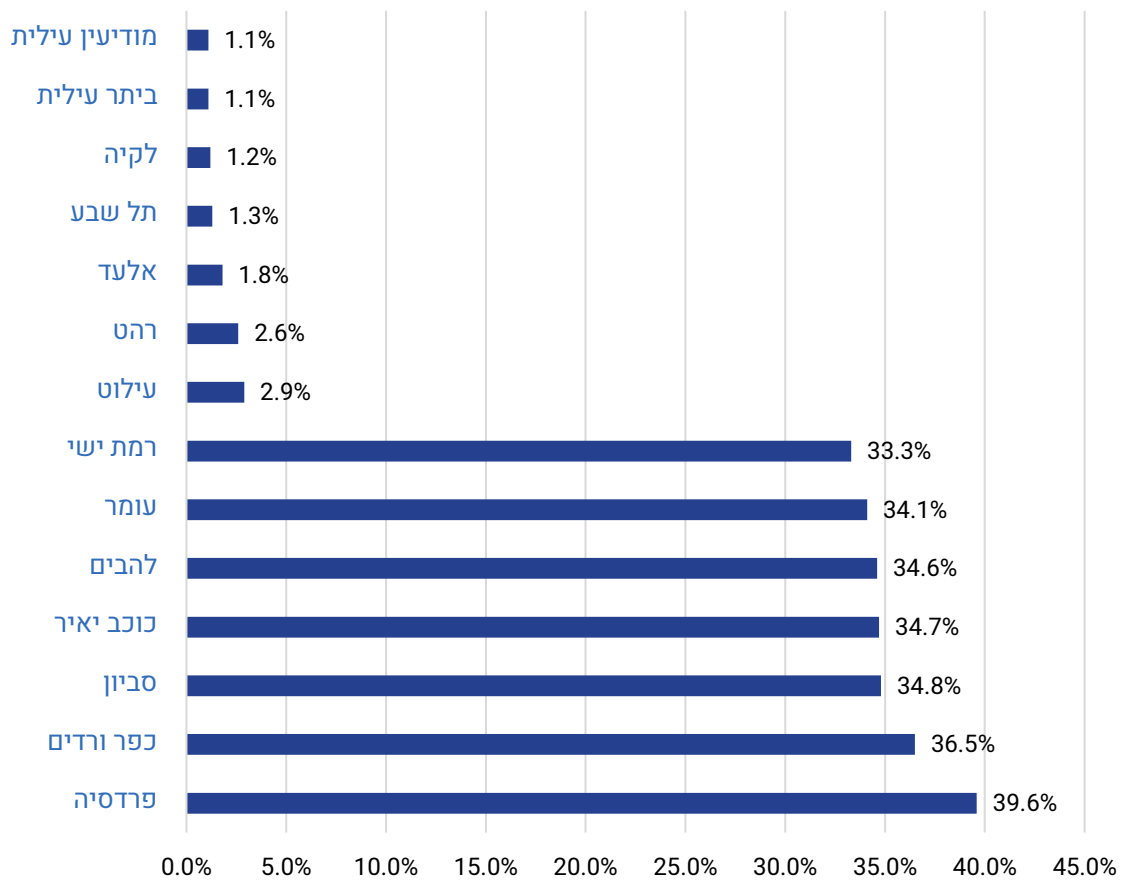
צוות המומחים של המשבר מצא מגמה דומה לזו שהוצגה לעיל עבור שיעור המתחסנים הכללי באוכלוסייה. נמצא, כי קיים קשר חיובי ועקבי בין האשכול החברתי-כלכלי של היישוב לבין רמת ההתחסנות. ביישובים הנמנים עם האשכולות הנמוכים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שיעור המתחסנים היה נמוך. השיעור עלה יחד עם העלייה באשכול של היישוב.⁶¹

⁶⁰ עיבוד של מרכז אדוה [למבט הבריאות היישובית](#); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (15 בדצמבר 2020). אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-2017. [הודעה לעיתונות](#).

⁶¹ דאוד, נ' פלקין, ד' (מרץ 2021). [פערים חדשים ישנים: על מידת ההתאמה בין האשכול החברתי-כלכלי של היישוב על פי תכנית הרמזור ורמת ההתחסנות](#). צוות המומחים של המשבר.

שיעור המתחסנים בקרב אוכלוסיית בני ה-60 ומעלה, 13.01.21

יישובים בעלי שיעורי ההתחסנות הגבוהים ביותר והנמוכים ביותר

הערות:

- (1) יש מקרים בהם היו פחות מ-15 מתחסנים לקבוצות גיל שונות, וסומנו כך: < 15. לצורך החישוב הוגדרו 15 מתחסנים.
- (2) היישובים בעלי שיעור ההתחסנות הנמוך מ-1% אינם מוצגים, אלו כוללים יישובים בדואיים בנגב: חורה, כסיפה, ערערה בנגב ושגב-שלום.

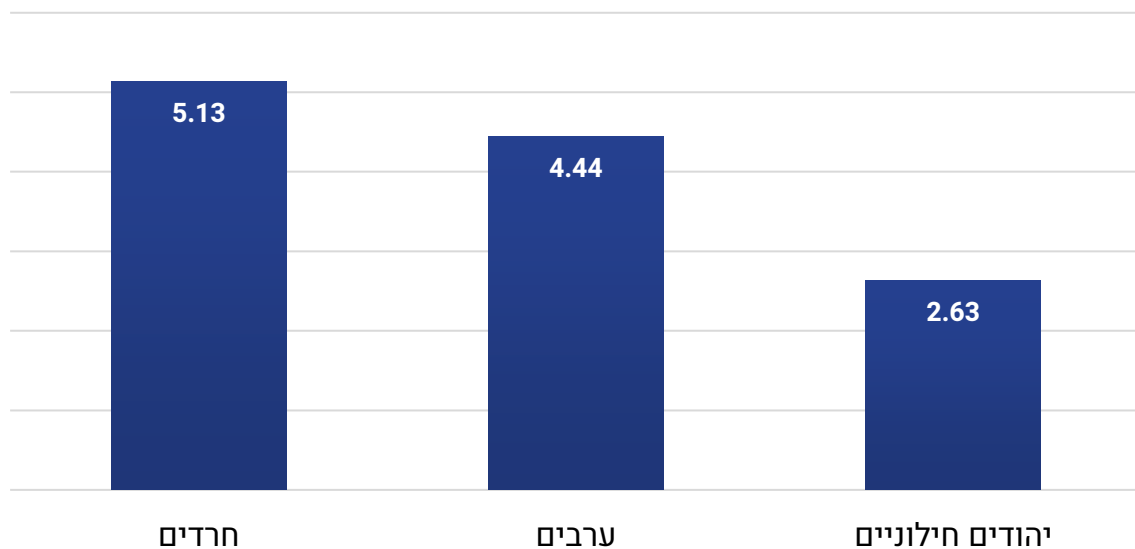
מקורות:

- (1) נתוני התחסנות: משרד הבריאות - תמונת מצב יומית 13.01.21 ;
- (2) אוכלוסייה לפי גיל ביישוב: הלשכה המרכזי לסטטיסטיקה (2019). **קובץ הרשויות המקומיות בישראל - 2018** . (נתוני אוכלוסייה לסוף שנת 2018).

תנאי חיים

נגיף הקורונה עובר באמצעות דרכי הנשימה; כיוון שכך, מידת הסיכון בהידבקות משתנה בהתאם לתנאי החיים ובראשם צפיפות הדיור: ככל שזו גבוהה יותר, כך הסיכוי להידבק יהיה גבוה יותר. משפחות בעלות אמצעים דלים יותר חיות בבתים צפופים יותר, ועל כן, סיכויי בני המשפחה להידבק בבית מבני משפחה אחרים גבוהים יותר. בשנת 2017, צפיפות הדיור הגבוהה ביותר (נפשות לחדר) נרשמה בבתים של יהודים חרדים (1.42 נפשות לחדר) ושל ערבים (1.38 נפשות לחדר). הצפיפות הנמוכה ביותר נרשמה אצל יהודים לא חרדים (0.78 נפשות לחדר).⁶² צפיפות הדיור קשורה למספר הנפשות במשק הבית. בשנת 2019, מספר הנפשות למשק בית היה גבוה יותר אצל יהודים חרדים (5.13) וערבים (4.44), לעומת 2.63 אצל יהודים חילוניים.⁶³

ממוצע הנפשות במשק בית לפי לאום ורמת דתיות, 2019

הערה: לפי דיווח עצמי של לאום ורמת דתיות של ראש משק הבית.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (7 במרץ 2021). **משקי בית-תכונות כלכליות וצפיפות דיור, על פי סקר כוח אדם 2019.**

⁶² **נתוני המכון החרדי למחקר מדיניות.** נתונים מעודכנים לשנת 2019 קיימים רק עבור יהודים (0.79 נפשות לחדר) וערבים (1.33 נפשות לחדר). הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (7 במרץ 2021). **משקי בית-תכונות כלכליות וצפיפות דיור, על פי סקר כוח אדם 2019.**

⁶³ שאר הנתונים הם: ממוצע הנפשות למשק בית של יהודים מסורתיים הוא 2.90, יהודיים דתיים 3.42 ויהודים דתיים מאוד 4.37. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (7 במרץ 2021). **משקי בית-תכונות כלכליות וצפיפות דיור, על פי סקר כוח אדם 2019.**

אי אמון במערכת הממשלתית

סיבה נוספת להבדלים בשיעורי התחלואה היא רמת האמון הנמוכה שקבוצות ידועות באוכלוסייה נתנו בהסברים ובתדרוכים של גורמים ממלכתיים בכל הנוגע לסכנות של מגפת הקורונה. מדובר בשתי קבוצות: יהודים חרדים וערבים אזרחי ישראל. רמת האמון הנמוכה מצדם היא תוצר, בין השאר, של הניכור ההיסטורי שחשות קבוצות אלה כלפי המדינה.

לאור ניכור זה, מן הראוי היה שהממשלה, בבואה להזהיר את האוכלוסייה בפני סכנת ההידבקות, כמו גם בבואה להמליץ על התחסנות, תמצא דרכים ייחודיות, המביאות בחשבון את בעיית הניכור. אי האמון הוביל בסופו של דבר להתנהגות המנוגדת למדיניות הרשמית וגרמה לשיעורים גבוהים של הידבקות, תחלואה ותמותה.

התוצאה: שיעורי תמותה גבוהים במיוחד בקרב ערבים וחרדים

בסופו של דבר, מצבור הגורמים שתרמו לפגיעה הסלקטיבית של נגיף הקורונה באים לביטוי בשיעורי התמותה. הנתונים שלהלן, של שיעורי תמותה של א/נשים מעל גיל 60, הוכנו על ידי אלדד סיטבון על בסיס נתוני פיקוד העורף ופורסמו בעיתון *הארץ*.

הנתונים מעידים כי שיעור התמותה של ערבים מעל גיל 60 גבוה פי שלושה, לערך, מזה של יהודים לא חרדים בני/ות גילם, וכי שיעור התמותה של יהודים חרדים מעל גיל 60 גבוה פי ארבעה, לערך, מזה של יהודים לא חרדים בני גילם.

שיעור תמותה ל-100,000 איש/ה מעל גיל 60, נכון ליום 25.1.2021

903	חרדים
644	ערבים
240	יהודים לא חרדים

מקור: סיטבון, א' (27.1.2021). הסגר לא מצליח לנצח את הגרסה הבריטית, והתחלואה משתוללת. *הארץ*.

נגיף הקורונה, מאיים על כל קבוצות האוכלוסייה, אך במיוחד על אלה שתנאי חייהם מקילים על התפשטות הנגיף. תנאים שכאלה מאפיינים קבוצות במצב כלכלי חברתי ירוד, החיות בצפיפות דיור גבוהה. בישראל תנאי חיים שכאלה נפוצים במיוחד בקרב יהודים חרדים ובקרב ערבים. כמו כן, נגיף הקורונה פוגע בקבוצות אוכלוסייה הסובלות מדלות אמון במוסדות המדינה.

בריאות הנפש

מערכת הבריאות היא זו שעמדה ועדיין עומדת בראש ההתמודדות עם מגפת הקורונה. אלא שבעוד מרבית תשומת הלב ניתנת למניעת הידבקות, למחלקות הקורונה בבתי חולים ולחיסונים, פן אחר של המגפה מצוי בשולי הכותרות: פגיעותיה של המגפה בבריאות הנפש.

המספרים, שכבר נמצאים בעליה – של דכאון, לחץ וחרדה;⁶⁴ של נטילת תרופות מרשם (תרופות הרגעה, נוגדי דכאון וכדורי שינה)⁶⁵; ושל שימוש בסמים ובאלכוהול⁶⁶ בקרב תושבי/ות המדינה – צפויים להמשיך ולעלות. נכון לזמן כתיבת שורות אלה, מדינת ישראל הקצתה סכום זניח של 10 מיליון שקלים לטיפול בנושא.⁶⁷ חוסר היערכות זה, שמתווסף למצבה הרע מלכתחילה של מערכת בריאות הנפש, צפוי לפגוע במיוחד בבעלי/ות הכנסה נמוכה, שאין בידם די אמצעים למימון עצמי של טיפולים ותרופות.

המערכת הציבורית של בריאות הנפש היתה במצב ירוד עוד לפני הקורונה. כך למשל תקינת חסר של מטפלים (קופות החולים והמסגרות שהקופות מפנות אליהן באמצעות טופס 17, כגון מרכזים קהילתיים לבריאות הנפש של משרד הבריאות, שבהם הטיפול ניתן בעלות נמוכה ("תשלום רבעוני" מפוקח)). תקינת חסר זו מובילה לזמני המתנה ארוכים. כדי להימנע מהמתנה ממושכת, חלק משמעותי מהפונים לקבלת טיפול נפשי מופנים על ידי קופות החולים למטפלים חיצוניים (פרטיים), שנמצאים בהסכמי מתן שירותים עימן, וזאת תמורת תשלום גבוה באופן משמעותי מצד המטופל-המבוטח (כ- 140 ₪ לטיפול). כעת, מערכת ציבורית מדולדלת זו תידרש להתמודד עם עליה חדה בתחלואת נפש שגרמה המגפה.

הנפגעים העיקריים הם תושבים ותושבות מעוטי משאבים. מחקרים מוכיחים שאנשים החיים בעוני נזקקים ממילא לסיוע נפשי בשיעורים גבוהים מאלה של בעלי אמצעים.⁶⁸ למעשה, ניתן לדבר על תופעת כדור שלג: העוני מייצר מצוקה נפשית, שמייצרת עוני נוסף וחוזר חלילה. משבר הקורונה, והאבטלה שבאה בעקבותיו, פגעו במיוחד במי שחיו עוד לפני כן בעוני או בקרבת העוני,⁶⁹ פגיעה הצפויה עתה לדרדר עוד את מצבם הנפשי. אליהם מצטרפים עתה "העניים החדשים" שיצרה המגפה.

איך הגענו למצב זה?

⁶⁴ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (אפריל-מאי 2020; יולי 2020). תמונת מצב של החוסן האזרחי בתקופת משבר הקורונה.

הודעות לעיתונות.

⁶⁵ פרוטוקול הוועדה המיוחדת להתמודדות עם סמים ואלכוהול של הכנסת 21.10.2020.
⁶⁶ פרוטוקול ישיבת הוועדה המיוחדת להתמודדות עם סמים ואלכוהול מיום 2.12.2020; לינדר גנץ, ר' (12.2.2021). בכל משפחה עשירית בישראל יש מישהו שפיתח התמכרות, ואין מי שיטפל. **TheMarker**.

⁶⁷ מרכז המחקר והמידע של הכנסת (26.7.2020). פנייה לקבלת סיוע נפשי בתקופת משבר הקורונה: מידע ראשוני.
⁶⁸ ראו לדוגמה: A. W. Siegel, (2008). "Inequality, privacy, and mental health", International Journal of Law and Psychiatry, 31, 150-157; Lund, C., Breen, A., Flisher, A. J., Kakuma, R., Corrigall, J., Joska, J. A., & Patel, V. (2010). Poverty and common mental disorders in low and middle income countries: A systematic review. Social science & medicine, 71(3), 517-528.

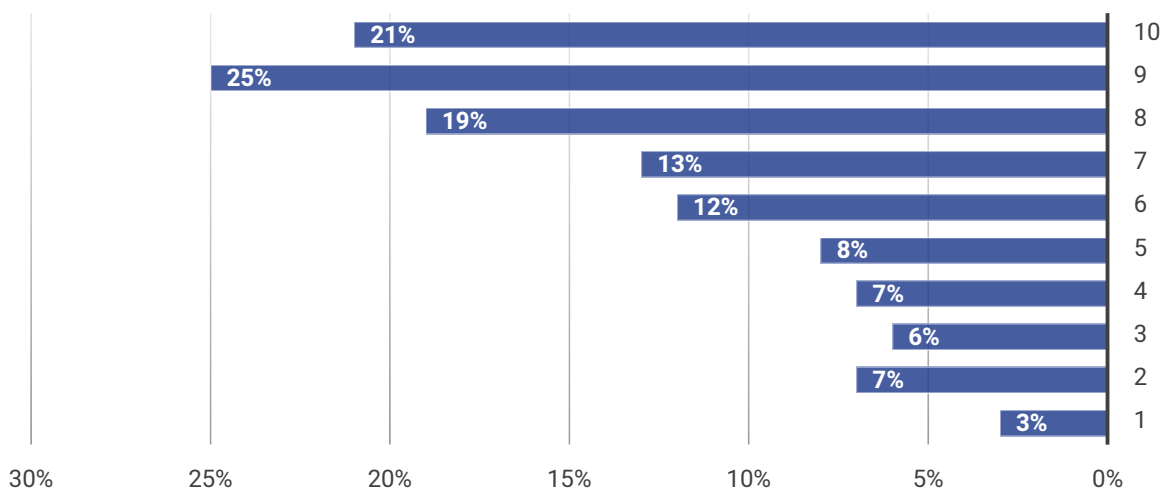
⁶⁹ אנדבלד, מ', הלר, א', כראדי, ל' וקסיר (קלינר), נ' (ינואר 2021). רמת החיים, העוני והאי-שוויון בהכנסות-2018-2019 ואומדן ל-2020 (לפי נתונים מנהליים). ירושלים: ביטוח לאומי.

הרפורמה משנת 2015 ותוצאותיה: קופות החולים אינן עומדות ביעדים

ב-2015 הועברה האחריות לטיפול בבריאות הנפש ממשדד הבריאות לקופות החולים. עקב כך העביר המשדד לקופות מאות מיליוני שקלים, כאשר הקופות מצדן התחייבו ליעדי ביצוע. מבקר המדינה מצא כי הקופות לא עמדו בחלק ניכר מן היעדים. בדו"ח שפורסם ערב פרוץ משבר הקורונה מצא המבקר כי בעוד שהתקציב שהועבר היה מבוסס על ההנחה ש-4% מהמבוטחים המבוגרים ו-2% מהמבוטחים הקטינים בכל קופה יקבלו טיפול נפשי, רק 3.1% מהמבוטחים המבוגרים ו-1.6% מהמבוטחים הקטינים בשירותי בריאות כללית (הקופה הגדולה במדינה) קיבלו טיפול הלכה למעשה (נכון לשנת 2017). שיעורים נמוכים במיוחד תועדו בחברה הערבית ובחברה החרדית. אחד מהחסמים לנגישות לשירותי בריאות הנפש של האוכלוסייה הערבית, החרדית ותושבי הפריפריה בכלל, כפי שציין המבקר, הוא הפריסה הגיאוגרפית הלא שוויונית של המרפאות לבריאות הנפש: "כך למשל נמצא כי בירוחם, בנתיבות ובמצפה רמון אין כלל שירותי פסיכותרפיה, והמטופלים נאלצים לנסוע, בדרך כלל פעם בשבוע, לעיתים בליווי בני משפחה, עשרות קילומטרים לקבלת הטיפול. לעומת זאת, רוב היישובים בגוש דן נהנים מנקודות שירות רבות."⁷⁰

הרפורמה הניחה עוד, ש-1.5% מתקציב הטיפולים הנפשיים של הקופות יגיע מהשתתפות עצמית של מבוטחי הקופות. בפועל, השיעור היה גבוה הרבה יותר ועמד ב-2018 על 5% ו-6% (במאחדת ובמכבי, בהתאמה). מתברר כי הקופות הפנו אחוז גבוה במיוחד של מטופלים אל מטפלים חיצוניים, שאצלם שיעור ההשתתפות העצמית של המבוטח גבוה. באופן לא מפתיע, 65% מהמטופלים במסלול "המטפלים החיצוניים" השתייכו ליישובים המשתייכים לאשכול חברתי-כלכלי 8-10.

שיעור המטופלים במסלול של המטפלים העצמאיים, מתוך סך כל המטופלים ביישובים, לפי אשכול חברתי כלכלי, 2018

מקור: מבקר המדינה, דו"ח שנתי 2020.

⁷⁰ מבקר המדינה, דו"ח 70 (2020) בעמ' 792

זמני המתנה ארוכים במערכת הציבורית

הסכם הרפורמה לא כלל יעד בכל הנוגע לזמן ההמתנה לאבחון ראשוני (אינטייק), ולתחילת טיפול לאחריו. בשנת 2018 עמד זמן ההמתנה על 150 יום במוצע, ובמקרים מסויימים עלה על שנה. מדובר בממצא מדאיג, לאור מחקרים שמוכיחים באופן ברור שישנו יחס הפוך בין משך ההמתנה לטיפול נפשי לבין מידת יעילותו.⁷¹ טיפול נפשי מוקדם הוא גם זול (עבור המערכת הציבורית) באופן ניכר מטיפול מאוחר.⁷²

אחד מהגורמים להמתנה הממושכת הוא מחסור בפסיכיאטרים ובפסיכותרפיסטים בשירות הציבורי. המחסור – במיוחד בפסיכיאטרים לילדים – הוא כה חמור, עד כי ישנם 80 תקנים לא מאויישים. המצב חמור במיוחד בחברה הערבית, הן לאור היעדרן הכמעט מוחלט של מרפאות ייעודיות והן לאור מחסור חריף בפסיכיאטרים דוברי ערבית.⁷³

בעוד שביחס לפסיכיאטרים הבעיה מתחילה במספר נמוך של מומחים במגזר הפרטי והציבורי כאחד, הרי שביחס לפסיכותרפיסטים (פסיכולוגים קליניים ועובדים סוציאליים קליניים) המצב שונה; כלומר: אין מחסור של בעלי השכלה ומומחיות מתאימה. במילים אחרות, אף כי התקנים של פסיכותרפיסטים ברפואה הציבורית *מאוישים* ברובם המכריע (מרבית המתמחים לפסיכולוגיה מועסקים, עם זאת, ב"מילגה" של משרד הבריאות, ולא בתקן),⁷⁴ הרי שצרכי הציבור עולים בהרבה על מספר שעות הטיפול של המטפלים המועסקים בשירות הציבורי. בתגובה להמלצת המבקר לקביעת סטנדרטים לזמני המתנה לטיפול נפשי בקופות, מסר אגף התקציבים במשרד אוצר שההמלצה "אינה עולה בקנה אחד עם עקרונות חוק ביטוח בריאות, הקובע כי שירותי הבריאות יינתנו בתוך זמן סביר, אך במסגרת מקורות המימון העומדים לרשות קופות החולים."⁷⁵ כלומר, משרד האוצר מסרב להגדיל את המימון הציבורי הנדרש להוספת תקנים של מטפלים בשירותי בריאות הנפש הציבוריים.

עליה במצוקות נפשיות בעקבות משבר הקורונה

נתונים מישראל (כמו גם ממדינות אחרות⁷⁶) מלמדים באופן ברור, שמגפת הקורונה (על הסגרים והריחוק החברתי שנגרמו בעטיה, וההתדרדרות במצב הכלכלי של רבים מהאזרחים) כבר גרמה להתדרדרות במצב הנפשי של אחוז ניכר מתושבי המדינה. סקרי "החוסן האזרחי" של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מאז אפריל 2020 ואילך, מלמדים על שיעורים גבוהים של דיווחים על

⁷¹ Clark et al, Transparency about the outcomes of mental health services (IAPT approach): an analysis of public data, 391 Lancet 679 (2018)

⁷² Yonatan-Leus R, Strauss AY, CooperKazaz R. Psychodynamic psychotherapy is associated with sustained reduction in health care utilization and cost. Clin Psychol Psychother. 2020; 1–14

⁷³ דו"ח מבקר המדינה 70 (2020) 4-833.

⁷⁴ מרבית המתמחים בפסיכולוגיה אשר מועסקים בשירות המדינה אינם נדרשים לעבור מכרז של שירות המדינה. שכרם משולם באמצעות "מלגה".

⁷⁵ דו"ח מבקר המדינה 70 (2020) 787.

⁷⁶ ; סין: American Psychiatric Association (2020) New Poll: COVID-19 Impacting Mental Well-Being: ארה"ב: Wang C, Pan R, Wan X, et al. (2020) Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. International Journal of Environmental Research and Public Health 17(5). pii: E1729. ; דנמרק: Sønderskov KM, Dinesen PT, Santini ZI, Østergaard SD. The depressive state of Denmark during the COVID-19 pandemic. Acta Neuropsychiatr. 2020 Aug; 32(4): 226-228 ; ראו עוד: WHO (World Health Organization) (October 2020). [COVID-19 disrupting mental health services in most countries, WHO survey.](#) .

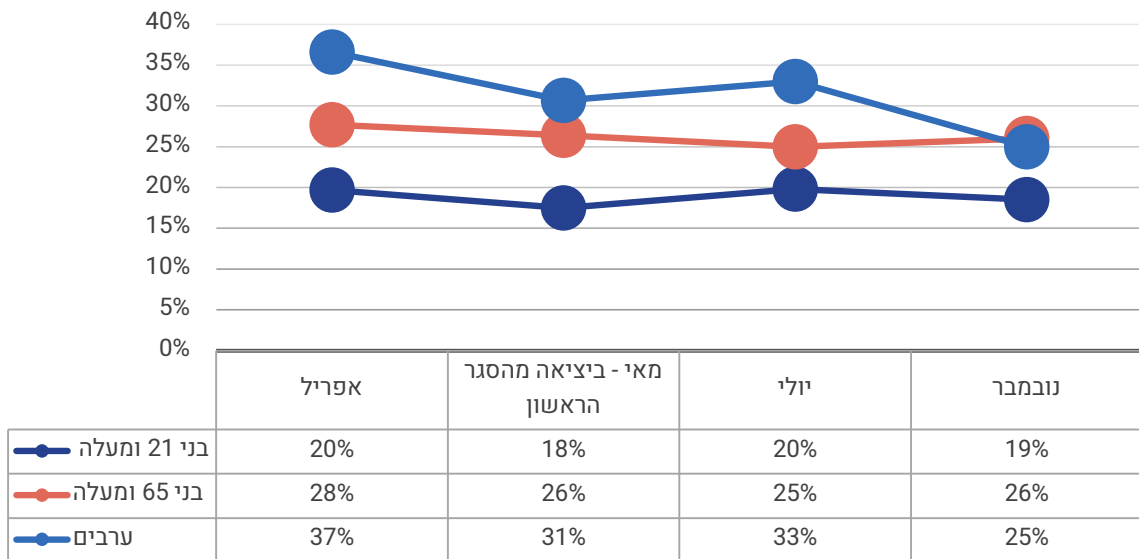
דכאון, בדידות, לחץ וחרדה. נשים וערבים דיווחו על מצוקה בשיעורים גבוהים יותר, וכך גם בני/ות 65 ומעלה, ביחס לפרמטרים מסויימים (כגון תחושת בדידות ודכאון). הצפי מצד גורמי המקצוע הוא, שתחלואת הנפש תמשיך להיות במגמת עליה בעתיד, גם לאחר שיימצא חיסון או טיפול שימגר את המחלה הפיזית.⁷⁷ זו תהיה "המגפה שאחרי המגפה"⁷⁸.

חוסן נפשי של הציבור בישראל

סקרי הבזק שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בחודשים אפריל-נובמבר 2020 מעלים כי שיעור המעריכים באופן שלילי את מצבם הנפשי בקרב סך בני ה-21 ומעלה נותר יציב, יחסית, לאורך ארבעת גלי איסוף הנתונים ועמד על כחמישית מכלל אוכלוסייה זו. בקרב בני/ות 65 ומעלה שיעור זה היה גבוה יותר ונע בין קצת יותר מרבע (28%) בתחילת המשבר (אפריל) ועד לרבע בגל האיסוף האחרון (נובמבר).

השיעור הגבוה ביותר של מי שהעריכו באופן שלילי את מצבם, נמדד בקרב האוכלוסייה הערבית. בתחילת המשבר בחודש אפריל נמצא כי 37% מהאוכלוסייה הערבית דיווחה על מצב נפשי שלילי, בחודש נובמבר שיעור זה ירד ועמד על 25%.

שיעור המעריכים באופן שלילי את מצבם הנפשי לפי לאום וגיל, אפריל-נובמבר 2020

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ארבעת הגלים של החוסן האזרחי. ראה הערת שוליים 80.

⁷⁷ מנדל, א' (24.9.2020). המגפה השקטה חמורה לא פחות מהקורונה, תחלואה פסיכיאטרית. **TheMarker**.
⁷⁸ צבי פישל ואורי פרידמן, המגפה שאחרי המגפה: הקורונה תגרום למגפה חדשה בתחום בריאות הנפש, ויש להיערך אליה (פורום הקבינט האזרחי) <https://www.civic-cabinet.co.il/posts/mental-health-under-crisis>

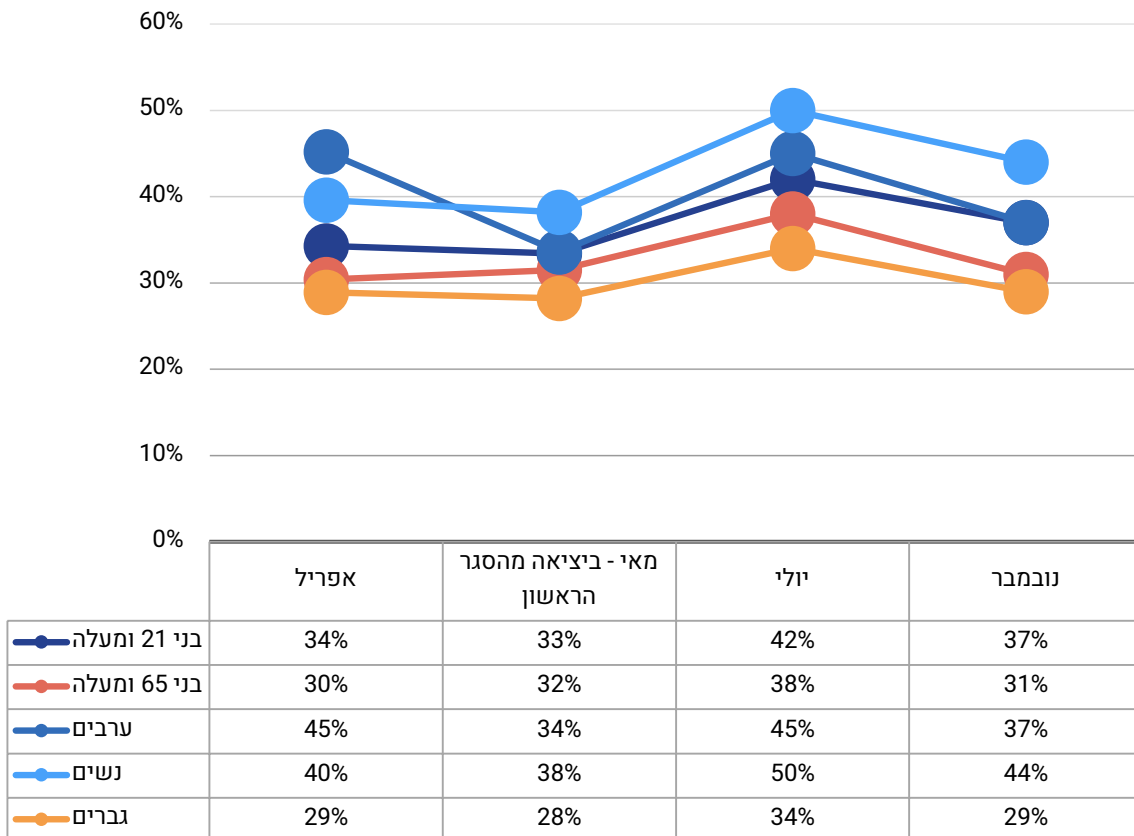
לחץ וחרדה

בסגר הראשון, שיעור המתמודדים עם לחץ וחרדה בקרב כלל האוכלוסייה (בני/ות 21 ומעלה) עמד על שליש לערך (34%). שיעור זה המשיך לעלות עם היציאה מהסגר ועמד על 42% בחודש יולי. בחודש נובמבר חלה ירידה בתחושות הלחץ והחרדה המדווחות, אולם הן עדיין נותרו גבוהות ביחס לחודש אפריל ועמדו על 37%.

שתי האוכלוסיות שדיווחו על לחץ וחרדה בשיעורים גבוהים היו נשים וערבים⁷⁹: שיעור הנשים שדיווחו על לחץ וחרדה היה גבוה מזה של הגברים, בכל אחת מנקודות הזמן שנסקרו: בחודש נובמבר 44% מהנשים ו-37% מהגברים דיווחו על תחושות של לחץ וחרדה לעומת 29% מהגברים.

שיעור בני/ות ה-65 באוכלוסייה שדיווחו כי הם מתמודדים עם לחץ וחרדה נע סביב 30% לאורך תקופת הסקר, להוציא את חודש יולי 2020 בו הם דיווחו על שיעור גבוה יותר של לחץ וחרדה - 38%. בני/ות ה-65 דיווחו על שיעור יחסית נמוך מבין כל הקבוצות האחרות שנסקרו, על תחושות של לחץ וחרדה, יתכן וזה קשור לעובדה שלחץ וחרדה מאפיין יותר נסקרים אשר מצויים בגיל העבודה ועתידם התעסוקתי לא ברור.

שיעור המתמודדים עם לחץ וחרדה לפי לאום, גיל, ומגדר, אפריל-נובמבר 2020

מקורות: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ארבעת הגלים של החוסן האזרחי. ראה הערת שוליים 80.

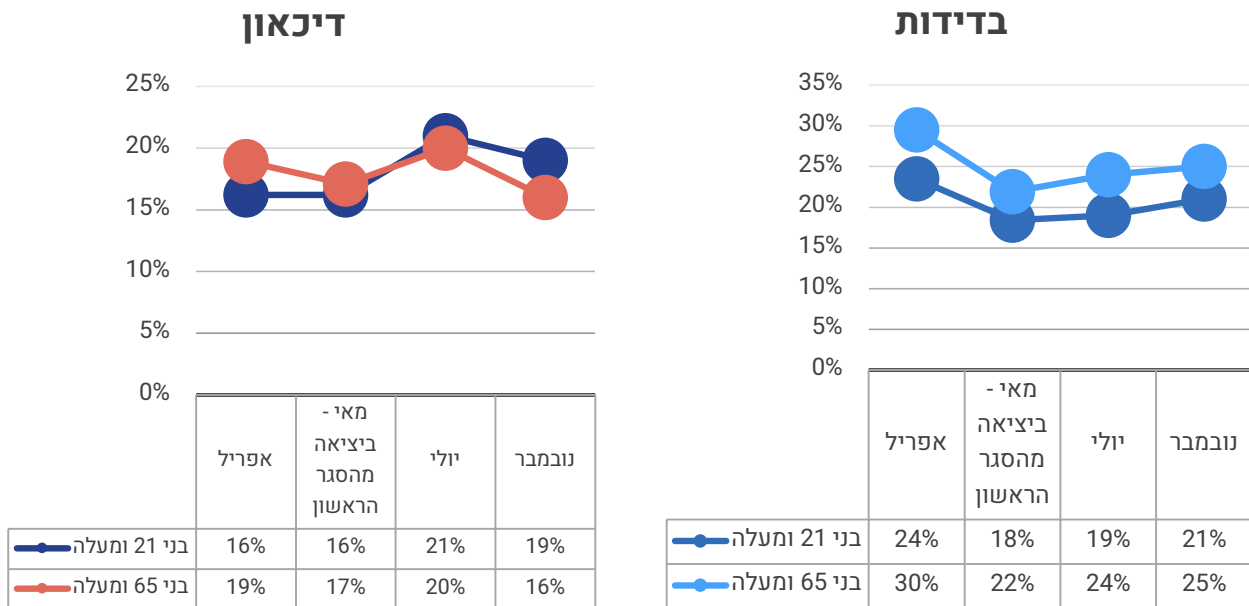
⁷⁹ נתוני הנשים כוללים נשים יהודיות וערביות; נתוני האוכלוסייה הערבית כוללים גברים ונשים. אין אפשרות להציג את הנתונים של הנשים לפי לאום ואת נתוני האוכלוסייה הערבית לפי מגדר.

בדידות ודיכאון

האוכלוסייה המבוגרת פגיעה יותר לנגיף הקורונה ועל כן נאלצה להתמודד לאורך כל השנה (2020) עם הנחיות מחמירות הכוללות ריחוק החברתי מבני משפחה וחברים.⁸⁰

נתוני הבדידות והדיכאון, כפי שנמדדו על ידי סקרי החוסן האזרחי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מלמדים על ההשלכות הנפשיות של ההנחיות הללו. בני/ות ה-65 ומעלה בישראל סבלו מבדידות ודיכאון בשיעור גבוה מזה של כלל האוכלוסייה: בחודש אפריל 30% מהם דיווחו על בדידות ו-19% על דיכאון לעומת השיעור שדווח בקרב כלל האוכלוסייה (בני/ות 21 ומעלה): 24% ו-16%, בהתאמה. במהלך חודש נובמבר נרשמה ירידה קלה בשיעור המדווחים מקרב בני/ות ה-65 ומעלה על בדידות (25%) ודיכאון (16%). זאת לעומת 19% ו-16%, בקרב כלל האוכלוסייה (בני/ות 21 ומעלה), בהתאמה.

שיעור המתמודדים עם בדידות ודיכאון לפי גיל, אפריל-נובמבר 2020

מקורות: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ארבעת הגלים של החוסן האזרחי. ראו הערת שוליים 80.

⁸⁰ אתר ארגון הבריאות העולמי (WHO – World Health Organization).

התגובה הממשלתית

התגובה הממשלתית לעליה בתחלואת הנפש היתה עד כה מינורית, ובמקרים מסוימים – אפילו ניכרה בה נסיגה לאחור.⁸¹ על רקע מצבו הירוד של מערך בריאות הנפש הציבורי כפי שתואר לעיל, היעדר הכמעט מוחלט של היערכות לקראת העתיד – מטריד. כאמור, הנפגעים העיקריים יהיו קרוב לוודאי נפגעי נפש מקרב השכבות מעוטות המשאבים.

הנסיגה לאחור באה לידי ביטוי בהוצאת עובדות לשכות הרווחה (בעיקר עובדות סוציאליות) והפסיכולוגיות החינוכיות לחל"ת, והסירוב להגדירן כ"עובדות חיוניות", בתחילת המגפה. באשר לעובדי ועובדות הרווחה, הרשויות התעשתו די מהר והחזירו אותם לעבודה, בעוד שביחס לפסיכולוגים/ות החינוכיים/ות, שאחוז כיסוי התקינה שלהם עומד מלכתחילה על 69% בלבד⁸², החזרתם/ן לעבודה ארכה יותר זמן. כך קרה, שחרף נתונים על מצוקה גדולה והולכת בקרב נערים ונערות בזמן סגירת בתי הספר,⁸³ לא מעט רשויות מקומיות המשיכו לקבל משרד החינוך מימון עבור הפסיכולוגים/ות החינוכיים/ות בזמן שעובדים אלה הוצאו על ידן לחל"ת, והכסף נותר אצלן.⁸⁴

הפעולה הכמעט בודדה, שעשתה הממשלה לתגבור מערך בריאות הנפש, היא העברת תקציב בסך 10 מיליון ₪ למימון פרויקט שבמסגרתו קופות החולים הציעו לכל מבוטח, החל מיולי 2020, עד לשלוש שיחות טיפוליות באמצעות הטלפון או בהיוועדות חזותית. זאת, ללא צורך בהפניה וללא השתתפות עצמית. הפרויקט אמור להימשך עד יוני 2021 או עד למיצוי התקציב, לפי המוקדם מבין השניים.⁸⁵ באוסטרליה, לשם השוואה, הממשלה הקצתה בעקבות משבר הקורונה לכל מבוטח 10 מפגשים פסיכותרפיים נוספים לשנה (מעבר למכסה הקיימת מלכתחילה), וזאת – בשלב זה – עד ל- 30.6.2022.⁸⁶

צעד משמעותי יותר מן העת האחרונה הוא פרסום טיוטת חוזר מנכ"ל משרד הבריאות בנושא "משך המתנה מירבי לאבחון ולתחילת טיפול פסיכותרפי בתחום בריאות הנפש בקהילה". טיוטת החוזר קובעת, שקופות החולים יחויבו לקבל מטופל לאבחון (אינטייק) תוך 14 יום מיום הפניה או ההפניה, ולהעניק לו טיפול בהשתתפות עצמית רבעונית תוך 6 שבועות לכל היותר. מדובר בקיצור משמעותי של משך ההמתנה; אך חוזר המנכ"ל – שעדיין לא נכנס לתוקף – לא מבהיר מה יהיו האמצעים לקיצור התורים, ואף לא מהן הסנקציות שיופעלו כלפי קופות שלא יעמדו ביעדים, או מה התמריצים שיינתנו לאלה שיעמדו בהן. יש לזכור עוד את הערת אגף התקציבים למבקר המדינה, שצוטטה לעיל, בדבר היעדר מקור מימון לקיצור התורים. לכן, עולה חשש ממשי שמדובר בהצהרה, ותו לא.

⁸¹ מרכז המחקר והמידע של הכנסת (26.7.2020). פנייה לקבלת סיוע נפשי בתקופת משבר הקורונה: מידע ראשוני.

⁸² פורום הארגונים למען פסיכולוגיה ציבורית, הפסיכולוגיה הציבורית: פרופיל ומספרים (אוגוסט 2020).

⁸³ טל ארזי ויעל סבג, הגברת מצבי הסיכון של ילדים ובני נוער נוכח משבר הקורונה, <https://brookdale.jdc.org.il/wp-content/uploads/2020/05/Children-and-youth-at-risk-and-corona.pdf>

⁸⁴ מכתב הפורום למען פסיכולוגיה ציבורית ליו"ר ועדת החינוך של הכנסת מיום 12.10.20.

⁸⁵ מבחנים לחלוקת כספים לצורך תמיכה של משרד הבריאות בקופות חולים לצורך הערכות למתן שירותי רפואה בשל התפרצות הנגיף COVID-19 - לפי חוק יסודות התקציב, התשמ"ה-1985, נספח - תמיכה במתן שירותי תמיכה רגשית והתערבות קצרת מועד למבוטחים.

⁸⁶ <https://www.health.gov.au/news/health-alerts/novel-coronavirus-2019-ncov-health-alert/ongoing-support-during-coronavirus-covid-19/looking-after-your-mental-health-during-coronavirus-covid-19-restrictions>

דיוור

עוד בטרם משבר הקורונה, נטל הוצאות⁸⁷ הדיוור בישראל היה גבוה.

בארצות רבות, וביניהן ישראל, רווחת ההנחה כי משק בית הרוצה לשמור על רמת חיים סבירה - חינוך, בריאות, פנאי - צריך להוציא על דיוור לא יותר מ-30% מהכנסתו הפנויה. אלא שבפועל, משקי בית רבים חורגים מכלל זה: בשנת 2018, 29.5% ממשקי הבית בישראל הוציאו עבור דיוור 30% או יותר מסך הכנסתם הכספית נטו.⁸⁸

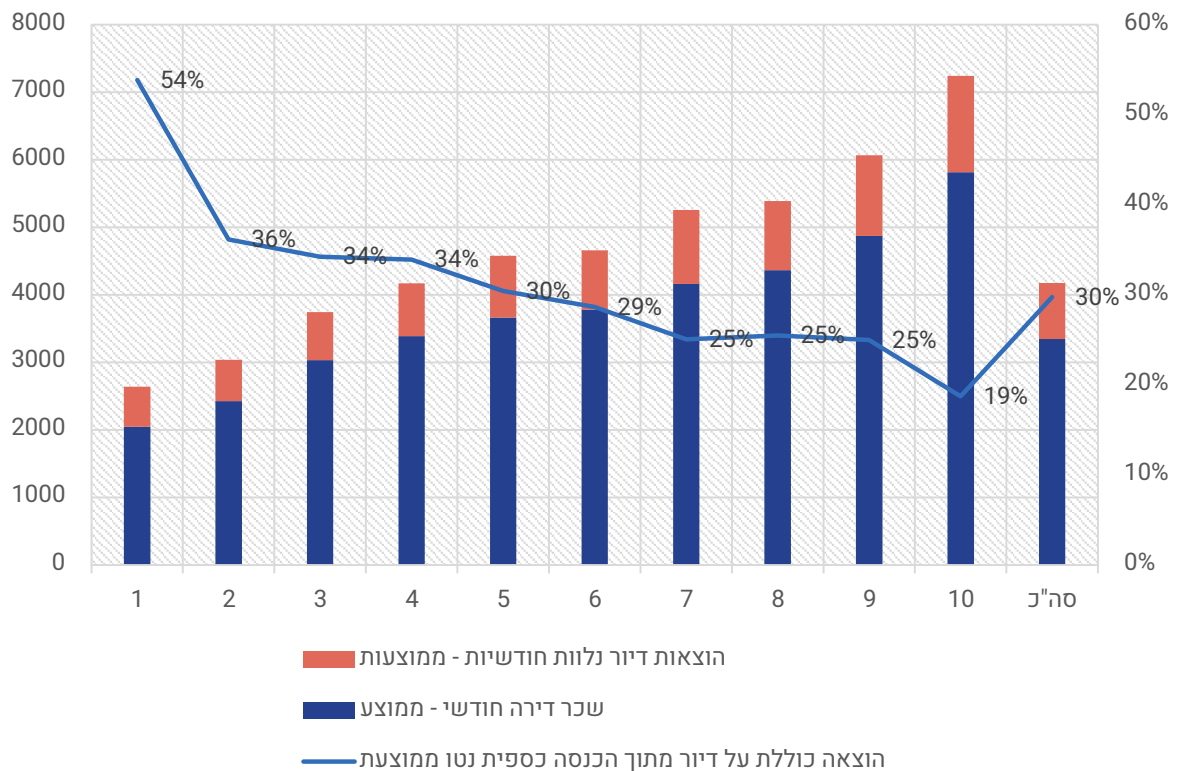
נטל ההוצאה על דיוור כבד יותר עבור משקי בית שהכנסתם נמוכה, וכבד יותר עבור משקי בית הגרים בשכירות על פני אלה המתגוררים בדירה בבעלותם ומשלמים משכנתא (וכמובן במקרה של מגורים בבעלות ללא משכנתא). שיעור ההוצאה הממוצע על דיוור של כלל משקי בית המתגוררים בשכירות עמד בשנת 2018 על 30% מסך ההכנסה נטו, לעומת 23% מההכנסה שהוציאו כלל משקי בית המתגוררים בדירה בבעלותם ומחזירים תשלומי משכנתא. משקי בית מהעשירון התחתון המתגוררים בשכירות הוציאו 54% מהכנסתם על שכר דירה והוצאות דיוור נלוות. בעשירון השני עמד נתון זה על 36%, ואילו בעשירונים השלישי והרביעי - 34%, הוצאה הגבוהה, כאמור, מהרף המקובל להוצאה על דיוור. בשני העשירונים הנמוכים ביותר, גם משקי בית המתגוררים בדירה שבבעלותם ומשלמים תשלומי משכנתא היתה ההוצאה על דיוור גבוהה מן הרף המקובל - 34% ו-31% בהתאמה.

⁸⁷ הוצאות על דיוור כוללות תשלום שכר דירה או משכנתא וכן הוצאות נלוות, בהן תשלומי מים, חשמל, גז ומיסים עירוניים (לרבות ארנונה), אחזקה ושיפור הבית וכן הוצאות ביטוח תיווך, עו"ד ושמאות לדירה.

⁸⁸ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן לאומי (4.1.2018). מדד ההוצאה לדיוור. 25 דצמבר, 2019.

שכר דירה חודשי ממוצע והוצאות נלוות חודשיות ממוצעות על דיור ושיעורם מתוך הכנסה כספית חודשית נטו ממוצעת למשק בית, 2018

ב-ש, בקרב משקי בית המתגוררים בשכירות, לפי עשירוני הכנסה נטו לנפש סטנדרטית של משקי בית, 2018

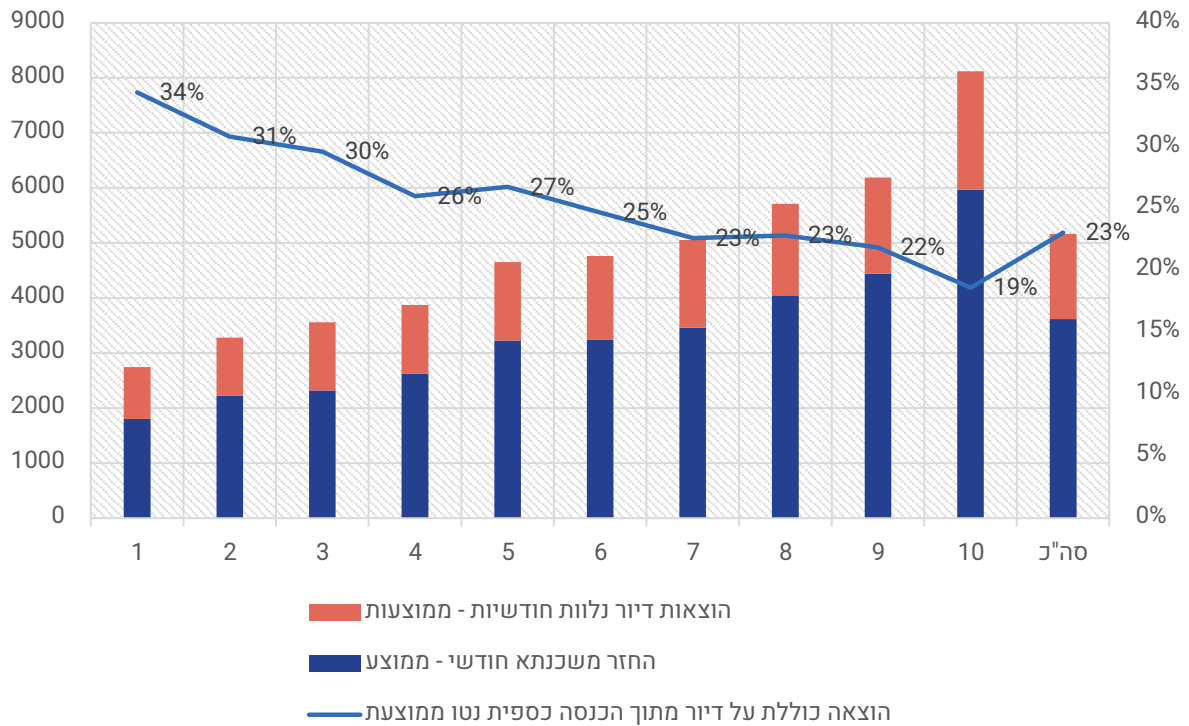
הערות:

- (1) עשירונים - לפי הכנסה נטו לנפש סטנדרטית.
- (2) הנתונים הינם עבור משקי הבית המתגוררים בשכירות, לא כולל שוכרים בדמי מפתח, כולל משקי בית בדיור ציבורי.
- (3) הוצאות נלוות על דיור כוללות תשלומי מים, חשמל, גז ומיסים עירוניים (לרבות ארנונה), אחזקה ושיפור הבית וכן הוצאות ביטוח תיווך, עו"ד ושמאות לדירה.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס. קובץ סקר הכנסות והוצאות משק הבית לשנת 2018.

החזר משכנתא חודשי ממוצע בצירוף הוצאות נלוות על דיור ושיעורם מתוך הכנסה כספית חודשית נטו למשק בית, 2018

ב-ש, בקרב משקי בית המתגוררים בדירה בבעלותם ומשלמים תשלומי משכנתא, לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית של משקי בית, 2018

הערות:

- (1) עשירונים - לפי הכנסה נטו לנפש סטנדרטית.
- (2) הוצאות נלוות על דיור כוללות תשלומי מים, חשמל, גז ומיסים עירוניים (לרבות ארנונה), אחזקה ושיפור הבית וכן הוצאות ביטוח תיווך, עו"ד ושמאות לדירה.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס. קובץ סקר הכנסות והוצאות משק הבית לשנת 2018.

משבר הקורונה, אשר פגע בהכנסות משקי בית רבים, החמיר מצב זה עוד יותר.

משבר הקורונה ומשקי בית המתגוררים בדירה בבעלותם

נתונים שפירסם אגף הכלכלנית הראשית במשרד האוצר מעלים כי בכ-25% ממשקי הבית שרכשו דירה בחמש השנים שקדמו למשבר הקורונה, אחד מבני הזוג הוצא לחל"ת או פוטר במהלך הגל הראשון של המשבר, בחודשים אפריל-מאי 2020. לפי הבדיקה, הכנסתם של משקי בית אלו, כ-57 אלף במספר, ירדה בשיעור ממוצע של 19.6%⁸⁹ עובדה זו העלתה חשש כי משקי בית שהכנסתם נפגעה והם בעלי חוב משכנתא, יתקשו בהחזר התשלומים השוטפים.

אלא שנדמה כי משרד האוצר ובנק ישראל, יותר משחששו למצבם של משקי הבית, הוטרדו מההשלכות המאקרו-כלכליות הצפויות באם נוטלי המשכנתאות יתקשו לעמוד בהחזרים. בסקירה הנ"ל של אגף הכלכלנית הראשית צוין כי "מובן כי למידת היכולת של משקי הבית לעמוד בהחזר המשכנתאות ישנה חשיבות מכרעת מבחינה מאקרו-כלכלית, שכן תופעה של חדלות פירעון רחבת היקף עלולה להביא לירידת מחירים חדה ומיתון"⁹⁰. גם בנק ישראל, בדו"ח היציבות הפיננסית מחודש יולי 2020, ציין כי "הפגיעה בכושר ההשתכרות של משקי בית כה רבים עלולה לסכן את חוסנם ולאתגר את המערכת הפיננסית. הסיכון הפיננסי העיקרי הוא באשראי לדיוור, בשל גובה יתרתו. הירידה בהכנסות משקי הבית צפויה להגדיל את שיעור החזר החודשי מההכנסה ולהקשות על חלק מנוטלי המשכנתאות לשרת את החוב"⁹¹.

הבנקים עצמם, אשר זיהו את הסיכון שמייצר עבורם המשבר, החלו לאשר ללקוחותיהם דחייה של החזרים. בתחילת מאי 2020 הודיע הפיקוח על הבנקים על גיבוש מתווה אחיד ומוסכם עם הבנקים לדחיית תשלומי החזר להלוואות בכלל ולמשכנתאות בפרט. במסגרת המתווה שגובש, כל לווה משכנתא שלא היה נתון באותו הרגע בפיגור בתשלומי החזר, יוכל לקבל דחייה של תשלומי המשכנתא לתקופה של מספר חודשים, כך שהסכום הנדחה ייפרס לאורך כל תקופת החזר הנתרת. עם זאת, לפי המתווה, דחיית התשלומים נושאת באותה הריבית של המשכנתא עצמה, כך שבפועל הדחייה הופכת להלוואה חדשה. מתווה זה הוארך עד סוף שנת 2020.

בסוף נובמבר 2020 פירסם בנק ישראל נתונים על היקף דחיות התשלומים מתחילת מרץ ועד אמצע נובמבר. לפי הנתונים, בתקופה זו נדחו תשלומים בכ-185 אלף הלוואות משכנתא, בסכום מצטבר של כ-3.3 מיליארד ₪. סך יתרת האשראי שעבורו נדחו התשלומים עמד על כ-107 מיליארד ₪, כ-25% מסך תיק המשכנתאות בבנקים.⁹² בדו"ח היציבות הפיננסית של בנק ישראל מחודש דצמבר 2020 דווח כי "האפשרות של הבנקים לדחות את תשלומי הלוואות למגזר העסקי ולמשקי הבית בהליך פשוט ומהיר מנעה כניסה להסדרי חוב רבים על רקע שיעורי האבטלה הגבוהים ועצירת הפעילות העסקית בענפים רבים, בפרט בתקופות הסגר. (...) הסדר דחיית

⁸⁹ משרד האוצר. אגף הכלכלן הראשי (26 בנובמבר 2020). רוכשי דירה ראשונה שהוצאו לחל"ת/פוטרו עם פרוץ מגפת הקורונה- מאפיינים והשפעת המשבר על יכולת החזר. שם.

⁹⁰ שם.
⁹¹ בנק ישראל, ניתוח מתוך דו"ח היציבות הפיננסית למחצית הראשונה של 2020: השפעת משבר הקורונה על מצב משקי הבית. 29 יולי, 2020.

⁹² בנק ישראל (30 בנובמבר 2020). הפיקוח על הבנקים מודיע על גיבוש מתווה נוסף לדחיית תשלומי משכנתאות והלוואות צרכניות, שאומץ על ידי המערכת הבנקאית. הודעה לעיתונות.

התשלומים מנע מלקוחות רבים לפגור בתשלומים, ומהבנקים – לסווג הלוואות אלה כחוב בעייתי או חוב בפיגור".⁹³

לפי מתווה חדש שפורסם בסוף נובמבר 2020, החל מסוף מרץ 2021 יוכלו הבנקים לאשר דחיית תשלומים רק לאוכלוסייה ממוקדת, שהוגדרה כאוכלוסיית יעד שנפגעה באופן משמעותי מהמשבר.⁹⁴

ואכן, בתחילת שנת 2021 חזרו רבים ממשקי הבית לשלם את תשלומי המשכנתא. לפי נתוני בנק ישראל, סך יתרת המשכנתאות הנמצאות בדחייה ירד בינואר 2021 לסך של 32 מיליארד ₪, כ-8% מסך תיק המשכנתאות בבנקים (לעומת שיעור של 25% בשיא המשבר).⁹⁵

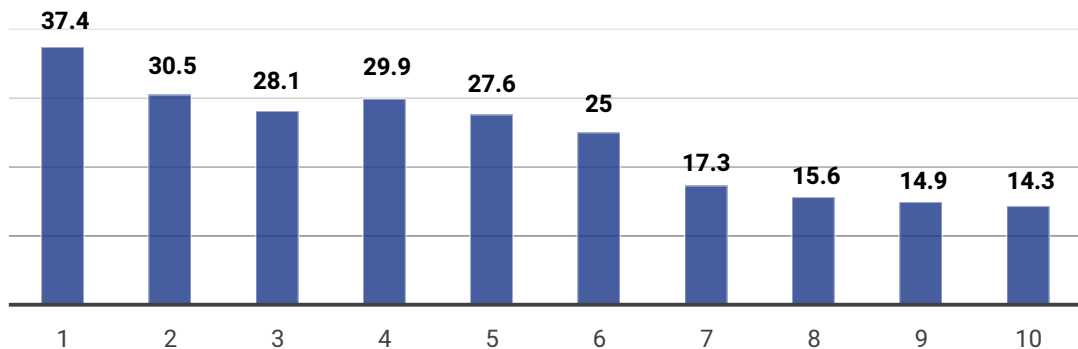
משבר הקורונה ומשקי בית המתגוררים בשכירות פרטית

בשנת 2018, 24% מכלל משקי הבית בישראל התגוררו בשכירות פרטית (ללא מגורים בדמי מפתח ובדיוור הציבורי). בניגוד לרוכשי הדירות שחייבים בתשלומי משכנתא, שקיבלו אפשרות לדחות את תשלומי ההחזר, שוכרי הדירות בשוק הפרטי לא קיבלו שום מענה מדינתי.

מגורים בשכירות רווחים יותר בקרב העשירונים הנמוכים ובעשירוני הביניים. בשנת 2018, 37.4% ממשקי הבית בעשירון התחתון התגוררו בשכירות, 30.5% ממשקי הבית בעשירון השני; 28.1% בעשירון השלישי, 29.9% בעשירון הרביעי, 27.6% בעשירון החמישי ו-25% בעשירון השישי. בעשירונים הגבוהים היה שיעור משקי הבית המתגוררים בשכירות נמוך יותר: 17.5% בעשירון השביעי, 15.6% בעשירון השמיני, 14.9% בעשירון התשיעי ו-14.3% ממשקי הבית בעשירון העליון.

משקי בית המתגוררים בשכירות פרטית, 2018

שיעור בתוך כל עשירון של משקי בית

הערות:

(1) עשירונים - לפי הכנסה נטו לנפש סטנדרטית.

(2) הנתונים אינם כוללים דיירים בדמי מפתח ודיירים בדיוור הציבורי.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס. קובץ סקר הכנסות והוצאות משק הבית לשנת 2018.

⁹³ בנק ישראל (דצמבר 2020). **דוח היציבות הפיננסית, המחצית השנייה של 2020**.
⁹⁴ בנק ישראל (30 בנובמבר 2020). הפיקוח על הבנקים מודיע על גיבוש מתווה נוסף לדחיית תשלומי משכנתאות והלוואות צרכניות, שאומץ על ידי המערכת הבנקאית. **הודעה לעיתונות**.
⁹⁵ בנק ישראל, הפיקוח על הבנקים. מידע שוטף על התאגידים הבנקאיים. לוח י"ד-4.1. 24 פברואר, 2021. ר' גם: קירשנבאום, י' (2021.2.24). רק 8% מהמשכנתאות עדיין דחויים, גידול בביקוש למשכנתאות חדשות. **דבר**.

בסקר שערך משרד המשפטים במהלך חודש אוגוסט 2020 בקרב 1,082 שוכרי דירות, נמצא כי 66% מהמשיבים דיווחו כי הכנסתם נפגעה כתוצאה מהקורונה. למרות זאת, רק 31% מהמשיבים דיווחו כי פנו למשכירים בבקשה להפחתת דמי השכירות, ורק 7% דיווחו שהמשכיר הסכים להפחתת דמי השכירות.⁹⁶

המשנה ליועץ המשפטי לממשלה התייחס לתוצאות הסקר ואמר כי "חשבנו שאולי נמצא פינויים ממושכרים במסות, אבל זה לא המצב. רק אחוזים בודדים מהשוכרים ביקשו לקצר את תקופת השכירות, ורק 31% מהשוכרים ביקשו מהמשכירים הפחתה בשכר הדירה. לכן החלטנו שההתערבות בחוזי שכירות של דירות מגורים, אם בכלל תהיה כזו, תהיה מינורית בלבד. מצאנו שהתערבות בנושא דמי השכירות היא התערבות גסה".⁹⁷

אכן, לפי תוצאות הסקר, מיעוט זניח של שוכרים דיווח על פנייה של משכירים לבית המשפט לאור אי-עמידה בתנאי השכירות. עם זאת, כ-7% מהשוכרים דיווחו שעזבו את הדירה אותה הם שוכרים ועברו לדירה זולה יותר או מצאו פתרון אחר (כמו מגורים אצל ההורים). כמו כן, חלק מהמשיבים דיווחו כי הם ממשיכים לשלם את השכירות כפי שהיא באמצעות סיוע שהם מקבלים מבני משפחה.⁹⁸

בהיעדר כמעט כל השקעה בבניית דירות חדשות של דיור ציבורי, ההוצאה התקציבית העיקרית של המדינה לסיוע בדיור למשפחות מעוטות הכנסה הוא מנגנון הסיוע בשכר דירה. סיוע זה ניתן למשקי בית שהכנסתם נמוכה המתגוררים בשכירות פרטית, ושעומדים במספר קריטריונים. מדובר בעיקר במשקי בית הזכאים לקצבאות סוציאליות כמו קצבת הבטחת הכנסה וקצבת נכות.

הפגיעה בהכנסות של משקי הבית המתגוררים בשכירות הביאה לעלייה במספר הפונים והזכאים לסיוע בשכר דירה, וכן לעלייה במספר הזכאים הממתינים לדירה בדיור הציבורי. לפי נתונים של משרד הבינוי והשיכון שפורסמו ב"ידיעות אחרונות", בינואר 2021 עמד מספר המשפחות הזכאיות לסיוע בשכר דירה על 178 אלף, לעומת 172 אלף בינואר 2020, ו-173 אלף בינואר 2019. מספר המשפחות הממתינות לדיור ציבורי של משרד השיכון, זכאות הניתנת לפי קריטריונים מחמירים במיוחד, עלה מ-3,722 בינואר 2020 ל-4,208 בינואר 2021.⁹⁹

משבר הקורונה ומשקיעי הנדל"ן

דירה היא לא רק קורת גג ונכס משפחתי – דירה עשויה להיות גם נכס פיננסי. בשנת 2018, 10.1% מכלל משקי הבית בישראל היו בעלים של שתי דירות ומעלה, כאשר במרבית המקרים הדירה או הדירות הנוספות מניבות הכנסות מתשלומי שכר דירה או נושאות תשואה מעליית שווי הנכס. "דירות פיננסיות" הן נחלתן של השכבה המבוססת בעיקר. ב-2018, 35.2% ממשקי הבית בעשירון

⁹⁶ משרד המשפטים, [סקר בנושא שכירות למגורים בתקופת הקורונה \(אוגוסט 2020\) – השפעות הקורונה על קיום חוזים](#). 21 באוקטובר, 2020. הנתונים בפסקה זו מבוססים על עיבוד של מרכז אדוה לנתוני הסקר.

⁹⁷ צור, שי (23 בספטמבר 2020). לידיעת שוכרי הדירות: משרד המשפטים לא יתערב משמעותית בחוזי השכירות. [כלכליסט](#).

⁹⁸ הנתונים בפסקה זו מבוססים על נתוני הסקר של משרד המשפטים, אוגוסט, 2020.

⁹⁹ גיל-עד, ה' (2.3.2021). נאבקות על קורת גג בעקבות הקורונה: "אתם מחכים שנהיה ברחוב"? [ידיעות אחרונות](#).

העליון החזיקו בבעלותם שתי דירות או יותר – בהשוואה ל-14% ממשקי הבית בעשירון השמיני, 5.3% ממשקי הבית בעשירון החמישי שי ו-2.7% ממשקי הבית בעשירון השני והשלישי.¹⁰⁰

במטרה מוצהרת לתמרץ משקיעי נדל"ן לחזור ולרכוש דירות מגורים ובכך לעודד את הפעילות העסקית בשוק הנדל"ן והבנייה שנפגעה בזמן משבר הקורונה, החליטה הממשלה ביולי 2020 להפחית את מס הרכישה למשקיעי נדל"ן בשיעור של 2-3 נקודות האחוז, ובכך לבטל את העלאת מס הרכישה עליה הוחלט בשנת 2015.

מהלך זה אכן הביא לזינוק מחודש בשיעור הרכישות על-ידי משקיעי נדל"ן. בחודש ינואר 2021 עמד שיעור הרכישות על-ידי משקיעים על 21% מסך הרכישות, עלייה של 7 נקודות האחוז בהשוואה לינואר 2020 והרמה הגבוהה ביותר של רכישות משקיעים מאז מרץ 2016 (אך עדיין נמוך משיעור הרכישות טרם העלאת מס הרכישה, שעמד בשנת 2015 על 28% מסך הרכישות). העלייה ברכישות משקיעי הנדל"ן הביאה איתה גם לגידול בפעילות הכוללת בענף הנדל"ן.¹⁰¹

בשורה התחתונה, בה בשעה שהמשבר הכלכלי שיצרה מגפת הקורונה הקשה על שוכרי הדירות ועל רוכשי דיור רבים שהתקשו לעמוד בתשלומי המשכנתא, ההטבות שניתנו על ידי המדינה בתחום הדיור כווננו דווקא למשקיעי הנדל"ן, הנמנים בעיקר על העשירונים העליונים.

¹⁰⁰ לנתונים המלאים ראו: מרכז אדוה (מרץ 2020). **תמונת מצב חברתית 2020**.
¹⁰¹ משרד האוצר. אגף כלכלן ראשי (14 מרץ 2021). **סקירת ענף הנדל"ן למגורים**.